

سنڌي سڀا جهڙا

محمد اسماعيل عرساڻي
بي . اي . اي . سي . ٽي .

سنڌي ڪتاب گهر
ٽڪ روڊ، حيدرآباد سنڌ

دفعو ټيون
تعداد ۵۰۰ هزار
آگست اوټيه. مؤ چاوانجاه عيسوي

قيمت ۵۰۰ روپيو

پہ لفظ

مرحوم حضرت مولانا مولوي حاجي دين محمد صاحب وفائي عليه الرحمة جي نام نامي واسرگراسيءَ کان ڪهڙو سنڌي علم دوست نا آشنا هوندو! منهنجي سمجهه ۾ سنڌ ۽ سنڌين بابت جيتري معلومات هن مرحوم کي هئي، اوتري ناممڪن آهي جو ڪنهن ٻئي صاحب کي هجي. هونءَ ته ڪوبه اهڙو مسئلو، مذهبي، سياسي، تاريخي يا علمي وغيره ڪونه هوندو هو، جنهنجو ذڪر مرحوم جي صحبتن ۾ نه ڇڙندو هجي، مگر سال ۱۹۴۷ع جي هن عظيم اٽل پٽل بعد سندس صحبتن ۾ سواءِ سنڌيت جي ٻي ڪابه ڳالهه نظر نٿي آئي. فقط اهوئي ذڪر هوندو هو ته سنڌيت، سنڌي زبان، سنڌي ادب ۽ بس.

سال ۱۹۴۹ع ۾ جڏهن پاڻ ميرپورخاص تشریف آور ٿيا هوا ۽ اخي مڪرم مسٽر حافظ محمد صادق صاحب، هيڊ ماستر مدرسه هاءِ اسڪول ميرپورخاص وٽ ترسيل هوا، تڏهن هيءُ سندن ادنيٰ عقيدتمند به سندن خدمت ۾ حاضر ٿيو هو. پاڻ فرمايائون ته ”اسماعيل! تون ڇو خاموش آهين؟ توحيد لاءِ ڇو نه ٿو مضمون لکي ڏين؟“ مون عرض ڪيو ته ”حاضر سائين، هاڻي لکي موڪليندس.“ مگر پاڻ مون کي ڪچهريءَ ۾ وهڻ نه ڏنائون ۽ فرمايائون ته ”ات هينئر وڃي لکي اچ“ مون چيو ته ”سائين! هينئر ته منهنجي ذهن ۾ ڪابه ڳالهه ڪانهي، ڇا وڃي لکان!“ انهي فوراً چيائون ته ”هن وقت، سنڌي ۽ سندس رهڻي ڪهڻي، کان وڌيڪ ٻيو ڪهڙو عنوان موزون آهي؟ وڃ ۽ مون کي هينئر لکي ڏي ته مان پاڻ سان ڪٿو وڃان. ٻيو ڏسجانءِ زبان نه سنڌي هجي.“

خير، مون تڙ ٽڪڙ ۾ مرحوم جي ارشاد جي پيروي
 ڪندي هن ڪتاب جا پهريان ۲۶ صفحا لکي پيش ڪيا، جي
 پاڻ ٻن قسطن ۾ توحيد منجهه پنهنجي نوٽ سان شايع ڪيائون.
 جلدئي پاڻ هن دار فاليءَ کي الوداع ڪيائون ۽ پنهنجي
 احبابن کان هميشه هميشه لاءِ جدا ٿي ويا. انا لله والا
 اليه راجعون. منهنجا اهي ناچيز مضامين ڪيترن علم دوستن
 کسي نهايت پسند پيا جي مون کي هميشه چوڻدا رهيا
 ته هن سلسلي کي وڌائي ڪتابي صورت ڏيو. خصوصاً منهنجي
 عزيز دوست مولانا مولوي غلام محمد صاحب گراسي، جو
 منهنجي سستيءَ کان واقف هو، سو بلڪل گهڻو ٽاڪيد ڪندو
 رهيو ۽ سچ پچ ته هن ننڍڙي ڪتاب جي تڪميل صرف
 مولانا موصوف جي وٽ ٻڪڙ ڪري ٿي ٿي، جنهن لاءِ مان
 سندس نهايت ممنون آهيان.

اسانجي سنڌي پائرن ۾ بد قسمتيءَ سان احساس ڪمٽري
 گهر ڪري ويو آهي. هندن جو رعب مٿن ايترو سوار هو
 جو پاڻ کي سچ پچ ”ڄٽ“ سمجهي ويٺا هئا. هيٺڙو اسانجي
 مسلمان پائرن به اسانجي لاءِ ڪا صحيح راءِ قائم نه ڪئي
 آهي، مگر اسان کي ”هندن جو غلام“ ۽ ”جهنگلي“ سڏي،
 اها ڳالهه زبردستي مڃائڻ ٿا گهرن انڪري مون مناسب ڄاتو ته
 پنهنجي سنڌي پائرن کي پنهنجي اصليت کان آگاهه ڪريان ته ”اوهين
 شينهن آهيو، نه گدڙ، غيرتمند آهيو، نه بي غيرت، اخلاق وارا
 آهيو، نه بد اخلاق، سمجهو آهيو، نه بي سمجهه، ديندار آهيو،
 نه بي دين ۽ وفادار آهيو، نه غدار، سچ پچ ته اوهين،
 اوهين آهيو ۽ پنهنجو مٿ پاڻ آهيو. فقط پاڻ سڃاڻو! والسلام
 محمد اسماعيل عرساڻي.

عرض ناشر

محترم عرسائي صاحب، سنڌي سڀا جهڙا ڪتاب لکي، سچ پچ ته سنڌي قوم سان ايڏو پال پلايو ۽ قرب و نڊيو آهي، جنهن لاءِ هن صاحب جو جيترو به ٿورو مڃجي، اهو ٿورو ٿيندو. جس هجيس!

سنڌين جي رهڻي ڪرڻي، اٿڻي ويهڻي، سرڻي پرڻي ۽ جي سمورن طـوـر طريقن کي جنهن سچائي ۽ سهڻائي سان، سادن ۽ سلوئن لفظن ۾ ويهي پوتو اٿس، انجو قدر ۽ قيمت اهڙي ڪئي مڳهندا، جن وٽ سچ ۽ سونهن جي پرک ۽ پروڙ هوندي.

مون کي ازحد افسوس ٿئي ٿو پنهنجي پاڪستاني پاڙيسرين مان، انهن ٿورن جي ٿلهي عقل تي، جن نيڪي ۽ جي هن ڪاڻ سان به کوٽي ڪڍي ”ڪارنهن“ ۽ پوءِ وٺي هنوچي هڻي، ته ”اهو اشارو آهي اسان ڏانهن!“

عرسائي صاحب اهڙن عقل جي وڌن لاءِ اڳيئي لکي چڪو آهي ته ”نيڏي ۽ ڪي مڃوسنساڻ نيڏو ڏسڻ ۾ ايندو، پر ان ۾ نيڏي جو ڏوهه آهي، نه سنسار جو. جيڪڏهن رڳو پڳو ويهي وڌون ڳولبيون ۽ مک وانگر نهاري ڪندي ۽ جاءِ تي ويهيو، ته ڇڱائي مور ڏسڻ ۾ ڪانه ايندي!“

سوا هڙين مختصر ”مکين“ ڪاٺسواءِ باقي ٻيا سڀ نوان سنڌي دوست اميد ته هيءُ ڪتاب پڙهي، هئين سان هنڊائي، پاڻ فيصلو ڪندا ته آخر هن ۾ اهڙي ڪهڙي برائي آهي جنهن لاءِ آسمان مٿي تي ڪٿي ڏلو ويو آهي؟

هن ڪتاب جو مقصد محض اهو آهي ته تـنـون آيلن کي پراڻن سنڌين جي چئن چڱاين کان آگاه ڪجي، ته جيئن هو هڪ ٻئي کي چڱيءَ پر پرکي، پاڻيڪي سٺا پاڙيسري ثابت ڪرڻ جي ڪوشش ڪن، جنهن ۾ ئي ملڪ جو ڀلو ۽ قوم جي بهتري آهي.

سون کي پتل جو پاڻي ڇاڙهي پيش ڪرڻ وارا ڪو سون جو اگهه نٿا گهٽائي سگهن، بلڪ پنهنجي ئي بد ارادن جي اوگهڙ ٿا ڪن.

انهيءَ ڪري مناسب سمجهيم ته ”سنڌي سهاجهڙا“ جهڙي سڃي ۽ صاف ڪتاب کي خراب چئي، هاءِ گهوڙا مچائيندڙن کي ٻئي ڪنهن به جواب ڏيڻ جي بجاءِ، ساڳيو ڪتاب وري وري چپائي، سندن منهن آڏو رکيو وڃي، ته سن ڪنهن مهل ڪين ان نيڪ مقصد سمجهڻ جي توفيق نصيب ٿئي، جنهن لاءِ هي شاهڪار لکيو ويو آهي.

هن نئين ايڊيشن ۾، اهي غلطي نه آهن جن مان ڪنهن جي دل ڏکڻ جو امڪان پيدا ٿئي، يا جن جو غلط ترجمو ڪري غلط فهميون ڦهلايون وڃن.

”هاجهارن“ يا ٻين لفظن ۾ ”رحمدل“ سنڌين جي مشاهي تهذيب ۽ مدنيت متعلق سهاجهيءَ سنڌيءَ ۾ لکيل هن پاڪ ڪتاب جو اردو ترجمو ٺهڻ ”سنڌي ڪتاب گهر“ طرفان جلد شايع ٿي رهيو آهي، جو اميد ته اردو دان حضرات وروڙ ڏيئي پڙهندا ۽ پڙهي لکندڙ ڪسي داد ڏيندا.

سنڌي سٻاجھڙا

فهرست

ويس

کات و

پرڻو

مرڻو

کيکار

خبرون چارون

وندر يا رانديون

همان نوازي

سڻن جي سڃاڻي

راڄوڻي

بهادري

ڏيئي ڏيئي ۽ امانت

غيرت

د ڀنڊاري

سرڪار سان وفاداري

ڀن

دوستي

سنڌي سباجوڙا

هڪ اوگن گوليندڙ ماڻهو، ڪهڙي به چڱي ڪم مان ڪا نه ڪا اوڻائي ڪڍي سگهي ٿو. ڪنهن وسوڙل ڪي اياڻو سڏڻ، سخا جي گڻ ڪي پورڙائي يا ڏيڪاءُ چوڻ، اجائي خرچ کان منهن موڙڻ ڪي ڪنجوسائي ڪوڏڻ، سخن جي سچار ڪي راجڌانيءَ کان اڃاڻ آڪڻ، ساڪ جي سچائيءَ ڪي چريائپ چوڻ، ۽ اهڙيءَ ۾ هر هڪ چڱي لچڻ ڪي ڪوبه آبتو رنگ ڏيڻ ڪا ڏکي ڳالهه نه آهي. هن ڌرتيءَ تي جنهن ڳالهه ڪي هڪڙو چڱائي ٿو چوي، ان ساڳيءَ ڳالهه ڪي ٻيو وري مدائي ڪري ٿو مڃي. اهو ٺاهه سڀڪنهن جي سڀاءَ تي چڙهيل آهي. ٽيڙي ڪي سچو سنسار ٿيڻ وڌو ۽ ٻر ايندو، ٻر ان ۾ ٿيڙي جو ڌوڙو آهي، نه سنسار جو. هر هڪ وٽ ڪي به پاسا آهن، اونڌا هو به آهي ته سهائو به آهي، مڏو به آهي ته تڪو به آهي. جيڪڏهن رڳو ڀڳو وڌو ۽ گولبيون ۽ مک وانگر نھاري گنديءَ جاءِ تي ويهيو ته چڱائي مور ڏسڻ ۾ نه ايندي، پر جيڪڏهن نياءَ جي اک ڊوڙائي ته سنڌي ماڻهو ۾ جي ماڻهپي جا لچڻ ملي سگهندا سي ڀلي ته دنيا جي ٻين ملڪن ۾ ڪيتري به چنڊ چاڻ ڪئي وڃي پر ملڻ ڏکيا آهن.

ويس: هڪ نيت سنڌيءَ جو وڳو ڪنهن کان گجهو آهي؟ هڪ وڏو اڌ ٿان جو اڇو پٽڪو، هڪ اجرڪ يا لونگي ڪلھن ۾ ۽ هڪ سرازڪي سوگهي جتي، سنڌي مسلمان جو مرڪ آهي. گلاخور پلي تہ انڪي چنپائي سڏي يا گهڻي ڪڙي جو چيهو چوي پر ان لاءِ هن وٽ ڪابه حجت ڪانه آهي. رڳو هڪ ڀرم آهي جو انگريزن جي اچڻ کانپوءِ ۽ هندن جي ميل جول ڪري ڪن انگريزي پڙهيل ٿوريءَ ڄاڻ وارن تي سواو آهي. هندن جي ڌرتي ۽ پتلون، پنجابين جي گوڏ، هندستانين جو پست ٻاجامون ٻه يوروپين جو سيو ۽ چڏي، دل ۾ نياءَ ڌاري پنهنجي ڌيان ۾ آڻيو! جنهن مراد سان ڪپڙو پهريو وڃي ٿو، اها مراد آهي اوگهڙ ڍڪڻ؛ هر هڪ پنهنجي ايمان سان چوي تہ انهن ڪپڙن مان اها مراد سڌ ٿئي ٿي؟ لڄ جي ساريل ويڄاري سنڌيءَ کي وڏي سٺڻ انڪري ٿي وئي جو ان ۾ اوگهڙ ڏسڻ ۾ نٿي اچي. ڌرتيءَ، گوڏ، يا چڏي اهڙا ڪپڙا آهن جن ۾ اڻڻ وهڻ، گهمڻ ڦرڻ ۽ سمهڻ سهڻڻ ۾ اوگهڙ پڌري ٿيو هوي. ڀاڱ جي برائيءَ سان جيڪڏهن ڪٿان ڪا سٺڻ ڦاٽي هوي تہ به گهڻن سرن سبب اوگهڙ تہ ڏسڻ ۾ نه اچي! تنهنڪانسواءِ سولائيءَ سان سبي به مڱهجي ۽ نيت چٽيءَ جو اهاڻ به ٿي سگهي. گهڻي ڪڙي سبب گهڻو وقت جٽاءُ ڪري ۽ وهڪ جي جاءِ به اهڙي ميري نه ٿئي، جهڙي ٻاجامن جي پويان هوندي آهي. بت ۾ جيڪڏهن ماڻهو کڻي لٺل ۽

سنهو هجي ته به سلوار پائڻ ۽ پنڪي جي پهرڻ ڪري جوڌو ۽ جهونجهار ڏسڻ ۾ اچي. تنهنڪانسواءِ هن ويس ۾ چڱمڙسيءَ جي سهڻي مڱيندڙ پڻ ٻائي سگهجي ٿي.

اجرڪ هڪ سنڌي پرڻي مڙس لاءِ ڪلهن جي چادر به آهي، ته ڪوٽ به آهي. مٿان اوڍڻ لاءِ اوچڻ به آهي، ته ڪنڌ هيٺان وهائي جو ڪم به ڏئي. ڪاٺ ڪپڻ سان ڪرسيءَ جو سڪ به ملي، ته هٿ منهن اڳهڻ يا وهنجڻ لاءِ نوال به آهي. ڌرتيءَ لاءِ وڃائڻ به آهي، ته ڪڏهن ڪڏهن هڙ موڙي ٻڌڻ لاءِ بڻڪو به آهي. نماز لاءِ مصلو به آهي ته سڻ جي پليٽائيءَ ٿاڻي گوڏ جو ڪم به ڏئي. مطلب ته ڌيان ڪرڻ واري لاءِ جيڪي سوچاريون اجرڪ ۾ آهن سي وستار وهيئون ڪين آهن. پنڪي ڊگهي هڻڻ ۾ جا سياڻپ آهي، اها انگريزن جا پوڄاري مورهن ڪين مڃيندا. پلا ٽوڪ سان ڦرڙا ڪندڙ ٻين واريون سنهيون ٽوپيون يا ڪڪن جون ڇپيون مٿي تي رکي مرڪ ڪرڻ، ڪٿان جي سياڻپ آهي. پلش جون يا ڪراڪلي ٽوپيون جي ستر اسي روپيه ڪاٺي وڃن، تن جو پهرڻ پنڪي پائڻ کان ڪهڙي گالهه ۾ ڪسر آهي؟ گرم ترڪي ٽوپيون، انگريزي ٽوپلا يا مشهدي لونگيون ۽ زريءَ جا ڪلا ته فقط سڪين ستابن، انگريزي پڙهيلن يا وڏن شاهوڪارن جي هٿ ۽ وڌائينءَ جو سامان آهن. غريب سنڌي مسلمانن لاءِ ته سفيد پنڪوئي بس آهي جو سندس مٿي لاءِ ٿڌيءَ ڪوسيءَ جو

ٻڄاءُ آهي. هڪ سنڌي ڳوٺاڻو مسلمان پنهنجي پنکي کي
ٻڌڻ مهل انکي کولي، چنڊي، ٽوڪي، وري نئين سر مٽي
تي اهڙي پليءَ ۾ پٽ ويڙي پڙي ٿو جو ان جيڪڏهن
ڪٿان ڪا ميراڻ آهي يا ڪٿان ڦاٽل آهي ته اهي اوڻايون
ڊگهي پنکي هٿ ۾ سبب سڀ اکي وڃن ٿيون. هو هن
کي ڪيترا ورهيه ڪم ڏئي ٿو. جيڪڏهن انکي ڪڏهن
ڏوئي ڪٿي سڪائجي ٿو ته اچو اچو کير ٿيو پوي! اچي
ڪپڙي کي ڏسندي اڪيون ٿريو پون ڇو ته اچو رنگ
ٿوراني رنگ چوندا آهن. پورهيتن کي ته پنکو ڪئين
ڪم ڏئي ٿو، جنهن جي ايتار ڪرڻ لاءِ هتي جڳهه ڪانهي.

سنڌي جتيءَ جون سولا يون به ٿوريون ڪين آهن.
هڪ سٺو سٺو پرو سنڌي ڀريو مڙس جڏهن پنهنجا پير ڏوئي
سرازڪي جتي پائي ٿو، تڏهن هنکي نه ڪنهن شو يا لانگ بوت
جي پرواهه آهي، نه ڪنهن ڪٽ سليپر، سٽنڊل يا سپاتي جي
کاڌ آهي، نه وري بخل يا بڻ جي زنانن چئمپان جي
اون آهي. هنجاءُ سڀ ڪارج هڪ ئي جتيءَ مان سري ٿا
اچن. جهلي ۾ وري سنڌي جتي پنهنجو مٿ پائڻ آهي.
سوٽن ۾ گاڏين جا سوار شهر جي ڏاهر وارن پکن رستن
تي هلڻ وارا شهري، پنهنجي سنهڙن بوٽن ۽ سليپرن سان
جيڪڏهن جهنگلن ۾ هلن، جتي سنڌي ڳوٺاڻو هلي ٿو ته
هوند جتيءَ جو پورو ملهه ڪٽي سگهن. سنڌي جتيءَ ۾
نه رڳو پيرن جو ٻڄاءُ آهي، پر هڪ املهه هٿيار پڻ آهي.

ٻهراڙيءَ جو سنڌي ولهو توڙي ونهيون پنهنجي جتيه کي
وڇون يا نانگ بلا جهڙي وڏي ويريءَ کي مارڻ لاءِ
هٿيار وانگي پڻ سوپ سان ڪم آئين ٿيون.

ڏک رکڻ انهن سدورن تي ٿئي ٿو، جن جي اک ڊگهي
نه آهي، پر رکڻ زماني جي ابتي چال تي موھجي، سواءِ سوچ
ويچار جي مهڻا ڏيندا وتن ته ٻهراڙيءَ جا سنڌي ڏسو ڪهڙا نه
اٻوجھ ۽ اباڻا آهن. مرڳو ائين به آڪيندا آهن ته ڪهڙا نه پوک
۽ چٽ آهن جو وٺي ٿا اڌ اڌ ٿان جي سٽڻ يا پٽڪو پائين
۽ ڊگهو ٻهراڻ ڏکين. اهڙن ماڻهن رکڻ هڪ پٽي سان
ٻڌي ڪري ڪهڙا ڪهڙا پٽي مچائي آهي ۽ سنڌين کي
پرو ڀلو چيو آهي. پرڻ وانگر ڏونڱگهي جا نسي ٽنگ
ڏسي ڌري وڃن ٿا پر پنهنجا هزارين ٽنگ ڏسن ٿي ٿا.
هاڻ ڪاڇ جي محلات ۾ ويهي ٻين ڏانهن پٿر اڇلائين ٿا.
پنهنجي هانءَ تي هٿ لائين ته کين سڌ پوي ته پگ چڱي
يا ٽوپي، سٺڻ سولي يا چست ٻاجامو، ڊگهو ٻهراڻ ڀلو يا
انگريزي قميص، جا مس ابدائي تائين اچي ۽ شرم جي جاءِ
به نه ڏکي سگهي.

کاڌو - هونءَ ته هر هڪ پونءَ جي کاڌي پيتي جو
رنگ ڍنگ الڳ الڳ آهي. ڪٿي چئجي ته سنڌيءَ جي
کاڌي کان انگريزي، ترڪ، افغان، يا ايرانيءَ جو کاڌو
وڌيڪ رسيلو ۽ ملهائڻو آهي. پر ڪنهن به کاڌي جو مهانگو
هڃڻ هروڀرو ڪو انجي سٺائيءَ جي ساک ڪانه ٿو پري.

ڏسڻو آهي ته اهو قدرتي ڪاڏو جنهن مان ماڻهن جي چڱي پلائي کي لوڏو نه اچي، اهو ڪهڙو آهي؟ مان ته هڪ سان چوندس ته سنڌي ماڻهوءَ جو ڪاڏو، سو به گهڻو ڪري بهراڙيءَ واري جو، نهن کان چوڻيءَ تائين نچ قدرتي آهي. ڏسڻ ۾ ايندو ته هڪڙي سنڌيءَ جو ڪاڏو رڳو کير، ڌڻ، مڪڻ، نچ گيهه، ڏونرو ۽ اُن آهي. ڪڏهن ڪڏهن ٻنسي ٻاري جي مند ۾ ڪا سادي سودي ٻاجي، جهڙوڪ گوار، ميهو، ڪڍو يا ڇيڙ ڏاڍي چاهه ۽ چس سان واپرائيندا آهن؛ مگر ان ۾ به سواءِ لوڻ ۽ بالڪل نالي ماتر مرچن جي ٻيو ڪوبه مصالح ڪونه هوندو آهي جو سورين مهل پنهنجا جوڀن ڏيکاري. اڄ ڪلهه جا هٿرادو ڪاڏا، سالنائون، بريانيون، شامي ڪباب، قيميا ۽ روس، آسليٽ ۽ چاهون، سرڪا ۽ ساس، چٽڻيون ۽ ڪچونمبر، مٿان برف جي بهاري، آرينج ۽ وٽو، واسپيري ۽ لائيم جوس، ان ته هڻي معدي جا پخيا ئي اڍوڙي ڦٽا ڪيا آهن.

مٿيان ملندا ته ٿيا سڪين سنڌي ماڻهن جو ڪاڇ، پر وري ڪن ملڪن جي ماڻهن جو ڪاڏو اهڙو ته عجيب آهي جنهن کي ڏسي سنڌيءَ ماڻهوءَ کي ته ڏندين آڱريون اچيو وڃن. نچ گيهه ته سندن ٺوڙيءَ کي ٿو وٺي تنهنڪري ترن جو تيل واپرائين. گاڙهن مرچن کي گهي گهي روهيون ئي گسائي ڇڏيون اٿس. نندوري دال جو ته ملهه ئي مٽي ڪري ڇڏيو اٿن، جنهن کي سنڌي ويچارو، خاص ڪري

سنڌي بلوچ ته پنهنجي لاءِ ۱۱ چڻ ڪار ڪري ۽ مڃهندو آهي. اڄ انهن خاتون جون ڪيرٿيون، سندن حليم، رڳيون ۽ مٿيون اهيئي ڪائين، انهن کي ئي سڃاڻين! ويچارو سنڌي پنهنجي گهر جي ڪڇي چاول کير واري لسي، جا اڏو اڏو نه مڪڻ هوندي آهي. تنهن تي ئي گذر ڪري ٿو ۽ مٿين کاڌن کان انيون ڪري اڏو مٿو وڃي. سنڌي ماڻهو ۱۱ جي ان ڪري ڄمار به وڏي ٿئي ٿي ۽ ٻڌاڻن ٿاڻن ٻڌاڻ به رهي ٿو. پڻ جهجهو ۽ جهونجهار، منهن موچارو ۽ سرير سهڻو ٿيس ٿو. گهڻو ڪري روگي به نه ٿو رهي. پاڻ ۽ تماڪ جو ڪن طبقن جي کاڌي جو مکيه پاڻو آهي، تنهنجو سنڌي ماڻهو هوندو ئي هيراڪ ڪينهي. شراب جهڙي ڏاڻن جي ڏپ به ڪين وٺيس. انگريز يا افغان، فرينچ يا فارسي، ٻلي ته شرابن دواران پنهنجا گرا کاڌا هضم ڪري، پر ويچاري سنڌي ڪي هاضمي لاءِ ڏهاڙي جو پورهيو ۱۱ هر ڪوڏر ٿي بس آهي. نه اٿس چانهه سان چس، نه شراب سان پيار ۽ نه پاڻ ۽ تماڪ سان تار لڳل. جنهنڪري سندس ڏند ئي ڏاڻن ٿي پون. هڪ سنڌي ۽ جا ڏند پيري ۽ ٿاڻن سلامت رهن ٿا ۽ سندس ڄمار به ڊگهي ٿئي ٿي. ڏند ناس ڪندڙ وٽون، ڀلا هو واپرائي ئي ڪونه جنهن کان پائڻ ٿيس ۽ ڏندن جي ويجهن وهڻون ٿئي ۽ ٻڌاڻن کان اڳيئي هٿرادو ڏند وجهائي.

گوشت جهڙو گرو کاڌو، پلاڻ يا سڀرو به ڪڏهن

عید برات ٿئي يا راج ڪاڇ يا مرڻو ٻرڻو ٿئي تڏهن رڌين. سا به ڪا پنهنجي ڦنڊر يا ٻڪري ٽلهي مٽاري چوندِي ڪهندا آهن. شهرن وانگر ڪاسائين جو گوشت ڪونه هوندو آهي، جنهن ۾ اڳها، مرڻينگ ۽ ڏٻرا ڇيلا يا ٻڪريون ڪهي بيماري ۽ هلائي ويندي آهي. نه وري ڪوڪي وارو گيهه يا ترن ۽ ڪڪڙن جو تيل ڪم آڻي مهمانن جو ٿپو اونڌو ڪيو ويندو آهي. ويچارو بهرائي ۽ جو سنڌي ڪنهن شهر يا ميلي تي جڏهن گهڻو ايندو آهي ۽ پانت پانت جا ڪاڇ ۽ ڪاڏا، مٿايون ۽ ميوا ڏسندا آهن، تڏهن هن جي دلڙي سرڪي ويندي آهي. پوءِ جيڪڏهن ڪنهن هوٽل تي چڙهي کڻي اهي سواڊي زهر واپرائيندو آهي ۽ لمليت پيئڻ وقت يا پوڙ کائڻ مهل جيڪڏهن ڪي هٽڪان رسمي اوڻايون ٿينديون آهن ته شهري ماڻهو هن تان ڪل ٺولي ڪندا آهن. سچ پچ ته اهائي هڪ ڳالهه آهي جا هڪ سنڌي جي سادگيءَ جي ساک پري ٿي. پر اڄڪلهه هن ڌرتيءَ تي ماڻهن جي سمجهه اهڙي ته اٿي ٿي چڪي آهي جو اوگڻ کي گڻ ۽ چڱائيءَ کي بچڙائي سمجهيو پيو وڃي. اوگهڙ کي تهذيب، بي دينيءَ کي مذهب، ڪوڙ کي سچ، سچ کي ڪوڙ، ٺڳيءَ کي سياڻپ، زهر کي ترياق، اٽي کي سبتو ۽ ڪفر کي اسلام چيو پيو وڃي. ويچارو سڌو سنئون ۽ سادو سودو سنڌي جيڪڏهن سادا ڪپڙا بهري ۽ سٺو سٺو ڪاڌو کائي ته اهو ٿيو جت ۽ پوک ۽ پر جيڪڏهن

اڳهاڙو ويس ۽ ڪند ڪچري جهڙو ڪاڌو واپرائجي ته اها
ٿي تهذيب. اچرج جهڙي منورتي آهي!

ڇوڏو - انهيءَ ۾ اشڪ ڪونهي ته مرڻي ۽ پڙهي جي
ريتن رسمن ۾ سنڌي ماڻهن وٽ به ڪي نه ڪي اوڻايون
اوس هونديون، پر گهڻو ڪري ڏسبو ته جن ڇڱن ويچارن
تي انهن جي پاڙ رکي ويئي آهي، اهي سو ٺڪا سون آهن.
هن سمي جي سڌريلن، هروڀرو ۽ ڪڏائي ڪٿي انهن ريتين
کي ڪنو ڪوٺيو آهي؛ مگر جيڪڏهن جانچ پڙتال ڪبي
ته اهي نالي جا سڌريل ماڻهو رڳو پنهنجي دل خوش ڪري
رهيا آهن. مثال لاءِ مون گهڻن يارن کان ٻڌو آهي جي
چوندا آهن ته ”وهانءَ وقت“ گهور ۽ پوئي جي ريت ڏاڍو
ڪڏو ڪرتوت آهي. پت ڪارائي ملهه اڳاڙيو ٿو وڃي.
سنئين سڌي گهور جي بندي رکي ٿي وڃي. پٽسو هجي
ته پت ڪجي، نه ته لاچار ڪهڙو پيو آهي. رڳو چٽپاڻي
۽ پوکپاڻي آهي. گهڻا ماڻهو ڪوئي هڏو پت ڪارائڻ
کان موچارو ته ائين ٿو لڳي جو ٿورن کي ڪوٺ ڪجي
پر ست رڃي رڌجي. ڇا جي ڪري هروڀرو خرچ به
ڪجي ۽ ڪلا به پرائجي. ڪاڄ جي ٺاڻي وري جنهنجي به
ڪا ابي ڏاڏي جي ڪاڻ رهيل هوندي ته رسبو ويهيو
رهي. اهڙو ڪم ٿي ڇو ڪجي جو ٺٺي ٺامڻيءَ کي هٿ
جوڙي پرچائڻو پوي. ڇا جو پت، ڇا جون ڊيگيون، ڇا جا
چٽا، ڇا جا مارڪا، ڇا جا لنگها، ڇا جا حجار؟ هروڀرو ڪنن

ڪاسبين جا انگل آرا کڻجن ۽ ڪت خلق جا سھمان سھجن ا تنھن کان ماڻ ڪري ٺيڪو ڏجي ڪنھن ڪيف واري ڪي .
 ۽ ٺي روپيہ ڪن وٺندو . ٻاڻهي پيسٽريون ، ڪيڪ ، آئيس ڪريم ۽ اير پيٽڊ وائر پيٽا ڪندو . ٺپايون ھنجيون ، پوش ھنجڻا ، ڪرسيون ھنجيون ، گلاس پليٽون سڀ سندس سر تي .
 نہ ڪا گھڻي ، نہ ڪا ڪلڪل . بچلين جو آرڊر بچلين واري ڪي . موٽر پاڙي تي ۽ ھار ٻنڊ جا ڏوڪڙ خرچي گنھيا .
 لاڻوڊ اسپيڪر گھرائي ڪئي ريڪارڊ وڄائيا . ڇا جا مڱڻھار .
 ڇا جا شيدي ، جي ناچ وجھن . سڀڪو آئيس ڪريم کائي ، چپ چٽي ٿيندو ڪڙو . باقي رھيو نڪاح سو لاچار ملين ڪي ۽
 اڍائي رپيا ڏيئي ڪئي پڙھائبو . مطلب تہ خرچ بہ ٿورو ۽ ڪم بہ سولائي . نالو بہ وڏو ، واھ واھ بہ گھڻي .
 بس چاڻھ . ٻارڻي ڪرڻ ٺي ھلندڙ سمي جي شھرين جو
 شان آھي .“

ٻئي پاسي تي ويچار ڪبو تہ ڏسڻ ۾ ايندو تہ اھي
 آھن ٻيٽ ڀرڻي جون پستيون . ويچارو ٻھراڙي جو سنڌي
 ولھو ، جو مڏائين الڪ اگھاڙو ٻيٽ بکيو ھوندو آھي سو
 آخر ڪاڇ ڪيئن ڪري ؟ ڇا جيڪڏھن ھن وٽ پئسو نہ
 آھي تہ مرگھو وھانءُ ئي نہ ڪري ۽ سڄي ڄمار چڙھو
 رھي ؟ ڪيتري نہ مياڻپ آھي ھن رسم ۾ ! چولندا آھن تہ
 ”ضرورت ايجاد جي ماءُ آھي.“ ويچارن غريبن اھڙي تہ
 سولي زاھ گولي ڪڍي آھي ، جنھنڪري سڄي کان سڄو بہ

جيڪڏهن گهري ته هن رسم جي آڙ ۾ پنهنجو ڪاڇ ڪري سگهي ٿو. جيتري نيند گهڻي ڏيندو، اوتري گهور گهڻي ملندس. اها گهور هڪ ”قرض حسنه“ آهي، جو جنهن کي ملي ٿو، سو واپس ڪرڻ پاڻ تي فرض ٿو ڄاڻي ۽ ڏيندڙ کي سندس ڪاڇ مهل پني به موٽائي ڏئي ٿو. نه ڏيڻ کي نڪ جي مر ٿو سمجهي. اهڙيءَ ريت ”ڏيندو سڀڪو چئي ڇڪيءَ، وٺندو سڀڪو هڪ ئي ڇڪيءَ.“ جيڪڏهن ولهي جو راج وڏو هوندو ته خرچ سو برابر وڏو ٿيندس، مگر پوئتي جي پيدا به چڱي ٿيندس. ويڇاري جو خرچ سڄو نڪري ايندو، جنهن ڪري مومل ساڻي جڏهن پنهنجي پکين موٽندو، تڏهن گهٽ ۾ گهٽ ڪنهن ويڇاڇور جي لهڻي جي جهوري ته سندن خوشيءَ جو مزو ڪونه وڃائيندي؟ مون اڳيئي مٿي چيو آهي ته اهي سڪين واريون ست رڇيون يا ڪورس، جن ۾ سنبوسا، مغز ۽ ڇاپن جا پڪوڙا، گلاب ڄمونءَ جا به چار ليڏوڻا، پٺاڻي يا قيمي جون ٺڪيون ۽ سٺو ڇوڙ، ٺماڻي ساس يا ڪچونبر، تنهنجا ته ويڇارا غريب سنڌي هيراڪڙي ڪونه آهن. هننجي لاءِ ڪڏهن ڪڏهن پاڳن مان گوشت پٽ اکين ڏسڻ ئي وڏي پاڳ جي نشاني آهي. هو ڪورمان، جي هو چاشني، جي هو ڪيرڙي ۽ ڀلا هنن غريبن جي بڪ ڪيئن ٿي لاهي سگهي! هنن هڪي ته گهرجي ڍڙ تي ماڻي، جنهن مان هنن جو پيٽ هلجي. هنن وٽ نڪو آهي لکنوءَ وارن جو، ”تڪلف“ نه

ڪا آهي دهلي وارن جي ”نزاڪت“ جو ٿورو ڪاٺي پنهنجي
 ”نازڪ مزاجي“ ڏيکارين. هي ويچارا ته ڪڏهن ڪڏهن
 ٿا سٺو ستابو ڪاٺين، سي ڏوڪري ته ڪاٺيندا! ڪاراڻن وارو
 غريب به هنن کي ڏوڪري ڪاٺيندو ڏسي گد گد پيو ٿيندو
 ۽ پيو چوندو ته ”ڀائرو! لهج نه ڪريو، ڪاٺو! ڪاٺو!“ اميرن جو
 ڪاڄ ڪونهي جو ٺيڪيدار هر هڪ مڙمان کي هٿ ۾
 پليٽ آئس ڪريم ۽ هڪ هڪ ڪڪ ڏيندو. وڌيڪ
 گهرج ٿيس ته گهر وڃي ڪاٺي. هتي ته پٽ جي ڦيلهيءَ
 مٿان ڦيلهي پئي ٿهڪو ڪندي ۽ ٻانڙي مٿان ٻانڙي جي آن
 آن هوندي. گهورون گهاپارون سڀ راج وارن تي. چار
 چار آنه ڏنائون ته به لنگهو ۽ حجام ڍاوا. گهوڻي ڪٿي
 مبارڪ جا پڇاڙيءَ ۾ پنج ڏه روپيه سامهون ڪندا ته ويچارا
 منگتا دعائون ڪندا هليا ويندا. نه پئجي جو خرچ، نه وري
 راڌائي کي روڪڙا پئسا ڏيڻا پون، چار ڪافير، چار گوياءِ،
 چار شيدي آيا ته ڏاڍي چير ٻڌي، يڪتاري ۽ دلي تي
 راڳ ناچ ڪري آيلن جي دل خوش ڪري هليا ويندا.

جيڪڏهن ڪو سچ پچ غور ڪري ته ڏسڻ ۾ ايندو ته
 سڄي خوشي انهن غريبن جي آهي. باقي رڪارڊ ۽ ريڊيا
 نڪو غريب سمجهن نڪو کين انهن مان ڪو رس ٿئي اچي.
 ائين برابر آهي ته شاهوڪار زميندار ٽولو وري ڪڏهن
 ڪڏهن ڇهه کان ٽي ٻاهر نڪري ٿو وڃي، پر سچ پچ نه
 ائين آهي ته اويءَ سويءَ کي ڪاراڻن ۾ سندن دل ٽريو

ٿي هوي جڏهن ڏسن ٿا ته يار توڻي ويري، فقير فقرو،
 غريب غريو، ننڍو توڻي وڏو، ويهن ڪوهن تان ور ڪري
 اچي ٿو سندن ٿڌي تي ڪاڻي تڏهن هن کان وڌيڪ سندن
 لاءِ ٻي ڪا به خوشي ڪانهي. هو جيئن ٿو گهڻو پت رڌي،
 تيئن ئي هنجي دل وڌي، ايتري ڇيهه تائين جو پاڻي ته
 ماڻهو ته ٺهيو پر ڪتا ٻلا، گڏهه گهوڙا به هنجو پت ڪائين.
 اهو سچ آهي ته انڪي سر جو صدقو ۽ خيرات ٿو سمجهي ۽
 ۽ دل وڌي ڪري چوي ٿو ته خدا جي مخلوق ڪاڻي ۽ ڪاڻي.
 ڀلي ته هن تي چار ڪوڏيون قرض به چڙهي وڃي ته به هو
 سولا جي نانءَ تي ڪارائڻ ۾ دريا جيئڻي دل رکيو ويهي.
 جيتري آهي سنڌي امير جي وڏي دل تنهنڪان ٻيئي آهي
 سنڌي غريب جي دل درياءَ. اڳيئي سنڌيءَ جي مهمان نوازي
 ملڪان ملڪ ۽ ديسان ديس ڳايل وڃايل آهي جنهنجي ايتار
 اڳتي ايندي. اهيئي مهلون آهن جن تي رٿل يار سرچن،
 مٺ ماڻت ڀرچن، ذڪ ڏوراها لهن، ڪڙا مٺائين، ويرو روڌ
 وڍجن، پياس ۽ ڀريم وڌي ۽ هڪ ٻئي جا پراڻا وهنوار
 ڏجن وٺجن. شاهوڪارن ۽ هنڀلن جا سر غريب ڀائرن اڳڻئون
 جهڪن، پر ارمان آهي جو اهي ڳالهيون ڪٿي ٿيون شهرين
 کي آڻڻ! غير سنڌين جون ريتون رسمون به اچرج جهڙيون
 آهن، پر ليک جي پٽهڙي ٿي پوڻ ڪري اتي ئي پورا ٿو
 ٿو ڪجي.

مرڻو - مٿي جي ٻوٽن هزارين رپيا خرچ ڪرڻ تي سندس پويان مرڪ ڪندا آهن. جيڪڏهن ڪنهن ختمون ڀري وڃائي ڪيو ته چوڻ ۾ ايندو ته بيشڪ مٿي کي اجاريائين، نه ته چوندا ته مٿي جي مٿي ئي رلائي ڇڏيائين، منجهائين ڪي ڪين وريو. ان ۾ ڪو به شڪ ڪونهي ته ڪنهن به ڪم ۾ چيهه ڪرڻ يا حد اورانگهڻ ٺيڪ نه آهي. اميرن وانگر قوال و هارڻ ۽ ختمون اهڙو ٺاهي ٺوڪي ڪرڻ جو شاديءَ جون مجلسون به شرمائجي وڃن، اهڙين ڳالهين مان سنڌي ويچارو ڪين ڄاڻي. سنڌي جي نيت مرڻي توڻي ٻرڻي مان رڳو خدا جي نانءَ تي لت ڪرائڻ جي هوندي آهي، جنهن مان هو پنهنجو ۽ مٿي جو چوڻڪارو سمجهندو آهي. هو نڪي گهرائيندو آهي گولي گولي خوشامدي ملان مورائين، نڪي ڪن درگاهن جا مجاور ۽ معلم، نه ڪي وڏا پير فقير ۽ شاهوڪار، جي ختمي جي مانيءَ کي واکاڻين. سنڌي ويچارو وڏن ماڻهن لاءِ ست رڇي ۽ غريبن لاءِ رکي سگهي ڪونه ڪري. هو ته ويچارو گوشت ڀت ڪري پنهنجي ٻرائي سڀڪنهن کي هٿ ڏناري ڪارائي ڇڏيندو ۽ الله هاڪ کي عرض ڪندو ته ”ڪڇ خير قبول، مجاهي رول!“

غريب جي لاءِ البته ڏکي ڳالهه آهي ته اڻ هوند تي خيرات ڪري سگهي پر ان لاءِ به سنڌي سياڻن رستا گهڙي ڇڏيا آهن. عذر خواهي تي جيڪي ماڻهو ايندا آهن سي گهڻو ڪري فاتحه جا به يا ئي روپيا ضرور مٿي جي ماڻهن کي

ڏيندا آهن. اهي ٻنسا هو پنهنجي لاءِ رڪڻ حرام سمجهندا آهن ۽ خدا ڪارڻ فوتي ۽ ختمي تي لائي، بکيا ڪارائي ڇڏيندا آهن. هن ريت دل وڻن جون ريتيون سنڌين ۾ آل جال آهن، جي ڏيگهه سبب هڪ هڪ ڪري لڪڻ ڏکي ڳالهه آهي. رڳو هڪڙو مثال = يڪ مشت، نمونه خروار = ڏجي ٿو.

ڳوٺ دولت لغاري تعلقي ميرپورخاص جي هڪ دوست مونسان ڳالهه ڪئي ته اسان ٻروچن ۾ رواج آهي ته جڏهن ڪنهن به ماڻھي جو مڙس گذاري ويندو آهي ته هر هڪ گهر هنڪي وڌو تس اٿي جو، ڪجهه ڪنڊ ۽ ٻه روپيا روڪ فافتا جا ڏيندو آهي. ائين ڪرڻ سان ماڻھي وٽ ايترو ته سيڌو ۽ روڪڙ اچي گڏ ٿيندي آهي جو حالي ته سندس ڏک ۾ ئي ڪتر پئجي ويندي آهي. مڙس مڙڻ سبب هنجي لاءِ جا سڄي دنيا اونڌا هي ٿي ويندي آهي. تنهن ۾ هنڪي ڪو آس جو ڪرڻو ڏسڻ ۾ ايندو آهي. هيتري همدردي ڏسي ماڻھي ويچارِي = انا لله وانا اليه راجعون ” چئي مالڪ جي منشا تي راضي رهندي آهي ۽ روز پنهنجي رزاق کان پائيندي آهي. سندس درد ۽ ڏک ئي هلڪا ٿي ويندا آهن. ڪير ٿو چوي ته هوئي جي ريت، يا فافتا جي رسم خراب آهي؟ البت ڪنهن به ڳالهه ۾ ڇيهه کان نڪري وڃڻ چڱو ڪم ڪينهي.

ساڳي طرح ٻيا خير خيرات، عرس ۽ يارهيون اصل ۾

سکيا ماڻهو پنهنجي سال جو صدقو سمجھي ڪندا آهن. غريب ويچارا به نوري مان ٿورو جيڪڏهن شاهوڪارن وانگر ڊيگيون نه چاڙهيندا آهن ته ننڍڙو ڊيگڙو ئي لاهي وجهندا آهن ۽ هاڙي پٽيءَ ۾ چونگي چونگي وراهي دل خوش ڪندا آهن ۽ وڏيءَ دل سان سوالي مواليءَ کي گرھ ڪارائيندا آهن. جن کان خدا جي نالي تي ڏيڻ نه پچندو آهي، سي لڄ کي پرڄاڻڻ لاءِ ويهي هنن سڌين رسمن ۾ جنجي ڪري ماڻهو جو هٿ سڌائين خيرات ۽ صدقي تي هريو پيو هجي، تن کي پرو پلو چوندا آهن ۽ انهن کي اجايون ريتيون سڏي، پاڻ کي سياڻو ۽ اهڙين رسمن کان پچندڙ سڏائيندا آهن.

کیکار - کیکار جون ريتيون به سڀ هند نراليون نراليون ۽ الڳ الڳ آهن. سڀڪنهن ڏيهه جا ماڻهو پنهنجي پنهنجي پرکي پڻ کان مڙوئي سرس سڻو پري سمجهندا آهن. هڪ انگريز رڳو ”هائو ڊو يو اڊو“ کي ئي سڻي ۾ سڻي کیکار ٿو ڀانئين. هندستاني مسلمان ”خيريت، مزاج شريف يا مزاج اقدس“ چوڻ سان پورا ٿو ڪري. هندو ماڻهو وري ”راجي پرشن آنند“ چئي ڪم ٽپائي ٿو. پر هتي به ويچارو سنڌي کیکار بندي کیکار بندي ڏانهن وڃي ڪينهي. ڊگهي کیکار تان گهڻو ڪري غير سنڌي ڪلندا آهن ۽ ٺوڪ ڪري ”خوش چڱا پلا، خوش چڱا پلا، کير پٽ“ اهي اکر ورجائي ٺٺول ڪندا آهن. پڻ ڪيترا پڙهيل ۽ شهري سنڌي به بهراڙيءَ جي مسلمانن تان ۽ گهڻو ڪري انهي ۾ به ڀروچن تان

چرپا ڪندا آهن ته ڀروچن جي ڪيڪار اهڙي ڊگهي آهي جيڏو شيطان جو آندو. ڀلا ”خوش چڱا ڀلا، جوڙ متارا، ڪير پت، مال وٽان، ٻني ٻارو، دين ايمان، ان رزق، جوڙا ٻڙا“ ۽ اهڙا ٻيا ڪيڪار جا نمونا اهڙن سڌريلن کي ڪيئن سلوٽا لڳندا؟ هو صاحب به اردوءَ وارن جي اهل ڪري پاڻ کي ”مختصر پسند ۽ تهذيب يافته“ چو نه چوائين!

”لائيي شريف، مزاج عالي“ کي سنڌي زبان ۾ ترجمو ڪرڻ سان پاڻ کي چو نه کڻڻ هاب ڪن! مون ته گهڻن ئي کي چوندو ٻڌو آهي ته ”اچو سائين شريف آئيو، مزاج شريف، شريف رکو وغيره“ هاڻي ڏسڻو آهي ته اها سڌريلن واري ڪيڪار، ٻهراڙيءَ وارن جي ڪيڪار کان نيٺ ڇا ۾ وڌيڪ موچاري آهي ۽ اڻ پڙهيلن جي پليڪار ۾ نيٺ ڪهڙي وڏي آهي جنهن تان هنن سڌريل جوانن کي ڪل ٿي اچي؟ ڪڏهن ان ڏس ۾ ويچار به ڪيو ويو آهي ته نيٺ مٿي جي ڦيري سڌريلن کي آهي، ڪين اڻ سڌريلن کي. جيڪڏهن ڪو هندستاني، لسڪنوي، دهلوي ۽ بريلوي، سنڌيءَ جي ڪيڪار تان ڪل ڀوڳ ڪري ته ڏوهه ڪنهنجو؟ ٺلهو ڪو هٿ هٿ ۾ ملائي ”آئي“ چوي ته نيڪ، پر جيڪڏهن ڪو وڏيءَ سک مان ڀاڪر پائي، ڳري لسڪي، حب مان پيئي ته ”ادا تون، تنهنجو اولاد، اوڙو ٻاڙو، ڍڳا ڍور، سڀ سکيا آسودا ۽ چڱا ڀلا آهيو“ توڻ پنهنجي دين ايمان ۽ نماز روزي سان لڳل

آهين ۽ پنهنجي پالڻهار کان ته هٿيرون ته ڪونه ٿيو آهين، ته
گالهه ڪل جهڙي ٿيو هوي! بس رڳو سمجهه جي مار آهي،
نه ته نياءُ ڪري ڏسو ته ”الٽا چور ڪوٺوال ڪو ڊانڻي.“
سنڌي ۽ جي ڪيڪار ڪيتري نه سڪ ۽ پيار جا اکر آيل
آهن ۽ هڪ ٻئي ڏانهن نيڪي ۽ دعا جا جملا ڪم آندل
آهن! سائين شال ڪا سڌريلن کي سمت ڏئي. آهين!

خبرون چارون - خبرون چارون ته هيڪاري
وڌيڪ چٽر جي موڙي آهن. سڌريل آڪيندا آهن، ته اهي
ڇٽڪيون خبرون چارون ته جنسي ويل آهن. ڀلا خبرن
ڏيڻ ۾ ڏاڏي آدم کان وٺي ٿا پنهن. ڪرت ڪرڻ ۽
ورهن جون وارداتون ويهيو وستار ڪن. اها ڪليل پوک پائي
نه آهي ته پيو ڇا آهي؟ ارمان آهي ته انهن هٿرادو ٺهيل
آهن جي ڪوپرين جا الاجي ڪهڙا خانا خالي آهن، جو
چڱائي ۽ مٿائي سمجهڻ کان پوءِ ڪڍي بيٺا آهن. اڳئين
سمي ۽ هن سمي ۾ اپ ۽ ڌرتيءَ جو ويڇو آهي. شهرن
۾ اهو حال آهي جو پاڙيسرين کي پاڙيسري ۽ جي پوري
ڪل ڪانه هوندي ته ڪير آهي ۽ ڪٿي جي بلا آهي.
ڪنهن اوطاق ۾ لنگهي ڪنهن جو ڏس اچي پهچو ته ابتي سبتي
ورندي ڏيئي ڇڏيندا. وات هلندي ڪنهن سلام ورايو ته
منهن ڦيري هليا ويندا. ريل گاڏيءَ ۾ گڏ سفر ڪندڙن سان
پنج چار ڪلاڪ لاڳيتو هڪ ٻئي جي ڀر ۾ ويٺو رهيو، ڪو
ڪٿي لهي ويندو ڪو ڪٿي، پر هڪ ٻئي جي خبر نه رکبي

تہ کير هو، کٽان آيو ۽ کيڏامن ويو. نه وري انجو
 مهانجوئي ياد پيهندو. مسجد ۾ نماز تي چار مومن ڀائر گڏ
 ٿيا ته ٻڌڻي ٻوٽ چار ٽڪر هڻي هليا ويندا. هڪ ٻئي جي
 سڌ ٻڌ نه رهندي. مطلب ته کير ڪنهنجو نه، نه کير
 ڪنهنجو ساڻي ۽ ساڻي. نه ڄاڻ سڃاڻ وڌي، نه هڪ ٻي
 جي ڏک سک جي سار لڏي. سڀڪو پنهنجي بيت جي پوڄا
 ۾ لڳل ۽ ٿانءِ ۾ ٽمار ٿيو ڦوڪيو وٽندو ڦير يون کائيندو.
 واه تهذيب !!

ٻئي پاسي تي ويچار ڪريو. وات ويندي نه ڄاڻ نه سڃاڻ
 بهراڙي مان لنگهندو، ته هر هڪ منهن ۾ ملندڙ کانئس اوس
 خبرون چارون وٺندو. جي هونءِ نه، ته به سلام وراڻين ته
 خبرون چارون مٿس لڳي چڪيون. خبرن مان پتو پوندو ته
 وانهڙو کير آهي، کاڌي ٿو وڃي، ڪهڙو ڪم اٿس ۽
 ڪنهنجو ڏس ٿو پڃي، ماڻهو چڱو آهي يا مٺو آهي، چور
 آهي يا ساڌ آهي. خبرون چارون وٺندي سندس منهن مهانجو
 ۽ ٻار پتا به اهڙيءَ ريت جانچي وٺندا جو ساري ڄمار ياد
 رهين. مسافر ڀليل هجي يا پگڙل هجي، پر جيڪڏهن ڪو
 سندس پيڇو ڪري آيو ته مهينن کانپوءِ به خبرون چارون
 ڏيندڙ وٺندڙ ٻڌائي سگهندو ته هاڻو پيلي، فلاڻا پار، فلاڻا
 مهانڊا، فلاڻا ڪپڙا، فلاڻي مهل، فلاڻو نالو ٿي ٻڌايائين،
 هتان ٿي آيو، هيڏانهن ٿي ويو. جيڪڏهن ڪو ڄاڻ
 سڃاڻ هوندو ته پوءِ ٻنهي پاسن جون خبرون چارون

اڳئين ۽ گڏجاڻي کان وٺي ان ٺاڻي تائين هڪ ٻئي کي اهڙي ريت ڏيندا وٺندا، جو ساري وقت جي ڪارگزارِي اچي ويندي. اها سموري خبرن جي ڏي وٺ وڌ ۾ وڌ منٽ سو کائيندي، مگر چڻ ته وڇڙيل وري پاڻ ۾ نوان پراڻا ٿو ويندا. گهٽ ۾ گهٽ مونکي ته هن ساري قصي ۾ ڪابه وڌ ڏسڻ ۾ ڪانه ٿي اچي. الاجي ڪهڙي ڪل مسخريءَ جي ڳالهه آهي جنهن تي سڌريل صاحب نه نه لائي ٿا ڏين. هي رواج ته پاڻ دانائين ۽ تي ٻڌل آهي. ڪنهن سچن جي ڪهاڻي ٻئي جي زباني ٻڌڻ کان سندس زباني ٻڌڻ ڪهڙي نه وڌندو ڳالهه آهي. خبرون چارون ڪيئن ڏيندا وٺندا آهن، تن جو وستار ڪرڻ منهنجي ڌيان ۾ هتي ضروري ڪونه آهي. هر ڪو سنڌي شهري توڻي بهراڙي وارو چڱيءَ ۾ ڄاڻي ته ”خبرون“ ڇا ڪي ٿو چئجي ۽ ڪيئن ڏيون وٺيون آهي.

وندر يا رانديون - سچ آهي ته هڪ غريب سچو جيڪڏهن ڪندي شيءِ کائيندو ته چوڻ ۾ ايندو ته لڄن ويا اٿس، ولهو پينگيو ۽ سچو ڪٽل آهي. پر جيڪڏهن ڪو ڏنوت ڪرڻي به واپرائيندو ته اکڻ ۾ ايندو ته وڏو ماڻهو آهي، وات چٽو ٿيو هوندس تنهنڪري ڇهر ڪاڻ کائيندو هوندو. ائين نه سچ آهي ته ڪنهن غريب جيڪڏهن ڪئي ڪچهريءَ ۾ ڪٿي واه ڏنو ته چوڻ ۾ ايندو ته ڪنو ڪاٽيو آهي. ڪچهريءَ جي وهڻ جو لڄن ڪونه اٿس ۽

ڏکي ٻاهر ڪيندس ته اٺ ڏپ ڪئي اٿئي. هر وري جيڪڏهن ڪنهن وڏي ماڻهوءَ، حاڪم، يا امير هئي مرڪ ٽاڙي وڌو، جنهنجي ڏکاءِ کان ڌرتي به ڏاڍي وڃي، ته ڪچهريءَ ۾ ويٺل هڙئي هل هلاچو ڪندا ته ”صحت جان، صحت جان! لڪ شڪرانا رب جا جو گئس نڪتي ۽ پيٽ هلاڪو ٿيو.“ انهيءَ گئس جي گوڙ کان جا هوا ۾ سڳند پکڙي، سا کين سرهي پيئي لڳندي! مطلب ته سڳيو ستابو ماڻهو، پتل پائيندو ته به سون ليکبو ۽ جي غريب ڪٿي سون پهريندو ته به پتل ٿي پڻبو. ساڳيو حال آهي هن سڌريل سمي جو. جيڪڏهن ڪي رياستن جا نواب ڪجهه ڪشتي باز پالين ۽ ڊنگل لڳائين ته اها هننجي ”تفريح طبع“ آهي. جيڪڏهن ڪي وڏا اٺ جيڏا امير ۽ انگريز، ڪرڪيٽ مئچون ڪرائين ۽ ان لاءِ سندن ٽيمون اسپيشل ٽرينن ۾ سفر ڪن، ولات کان نڪري هتي پهچڻ واسطي لکها رهيا ناس ٿين، ته هر ڪو سڌريل ۽ انگريزي ڊان، سيزن ٽڪيٽ وٺي سڀ ڪم ڪار کي ٻڙي ڏيئي، مئچ ڏسڻ پنهنجو فرض سمجهي، اتي وڃيو ٽاڙيون وڄائي ۽ ”هيئر هيئر“ ڪري. باقي ويچارا غريب جيڪي ڪن سو غيب ۽ سندن غيب سو هنر!

ويچارو سنڌي ملاخو و لڳائي، چار ماڻهو ڪٺا ڪري، وندر ڪري، ته ٿيو چٽ ۽ پوکي باقي ڪا ”باڪسنگ“ ٿئي ته اها ئي ڏاڍو مڙسي. مچ ٻچ ته ملهه ۾ جيڪا مورهيائي آهي ۽ ان سان گڏ جيڪو هنر ۽ ڪيڏ ٿي ڪبي، تنهنجو هنن شهري ٻاڳلن

کي ڪهڙو پتو! جڏهن مالهي مڙس، پنهنجو پيلتن ٻڌرو
ڪري ملاخڙي جي ميدان تي نچندا ڪڏندا ڪاهي پون ٿا
■ سندرا ساھي، جانٿا، وارا، اندريان، پوريان، ڍاڪون، وچيون
۽ ٻيا انگ لڙن ٿا، تڏهن سندن هنر تان هڪ ٻه يا چار ڪلدار
انعام تڇ برابر آهن. ڇا سيزن ٺڪيٽ جا پنجويهه رهيا ڏيئي
ٻاراڻي پيٽ ٻال راند ڏسڻ، هننجي بهادريءَ برابر ئي
سگهندي؟ هرگز نه. پر ويچارو سادو سودو سنڌي سڀني
پارين ڪاٺيارو آهي. ڏڙهي راند ڪيڏي، ڪوڏي ڪوڏي
رهي، ونجهوئي ڪري يا ملاخڙو وڙهي، هر جٽ جو جٽ
سڏجي. سنڌين جون رانديون ڪهڙيون نه سدا ملوڪ آهن،
جن ۾ نه خرچ نه خروج ۽ بدني ورزش به گهڻي؛ تنهن
هوندي به ويچارو سھمن جو ماريو سنڌي، اجايو ٻيو گھلجي
۽ گينداڙجي. هيءُ سڌريل سمون گھري ٿو ته ڪوئينن
هجي ته به ڪنڊ لڳل (شگر ڪوٺيد). قلب ڪافر هجي ته
به لباس مومئن وارو هجي. سڀ گالهه ۾ رج وارو ڪوڙو
ڏيک هجي. هو ■ ڀلي ته انجي پويان ڊوڙي ڊوڙي برباد
ٿجي. سيلِي تي نالو بدلائي نمائش رکجي يا انگريزيءَ ۾
ايگزيبيشن چئجي. جوا هجي پر انکي گولو سڏجي. ناواين
جا هٿ هجن پر انهن کي ڪيف يا ريسٽارنٽ چئجي.
مداري ساڳيا هجن پر انهن کي مئجيسٽر ڪوئجي. ٺڳ
اهيئي پر انهن کي انسٽرالاچر جو نالو ڏجي. ڪچرين جا
مانڊوا ساڳيا هجن پر انهن کي ميوزڪ گهر ڪوئجي.

مطلب ته گڏهه ساڳيو آثر پيا وجهجن. اهڙي طرح وڏا ماڻهو ڪجهه ڪن ته اهو اکين تي، پر جي غريب ميلو لڳائين، جتي اٺن، گهوڙن ۽ ڍڳن جو واپار هلي، ۽ هئا ٻاڪڙا، ٿڙا، تل، سرواڻ، الياڻ، لغام، جهلون، نتون، چڙا، چڙيون ۽ ٻيا بهراڙي جي گهرجن پٽاندڙ سامان سڙا وڪجن ته واويلا مڃيو وڃي ته ڇت ميڙن ۾ ٻانهون ٺوڪيو ٿا هان ۽ پٽسو ٿا زبان ڪن. ميڙن ملاخون ته هڻي ڇٽن جو گهر ئي مسيت ڪري ڇڏيو آهي. اهي سلاريل سوچين ٿا ته پاڻ ته شهرن ۾ روز رات جو سٽنيمائون ڏسن، نمائش جو درشن ڪن ۽ ٻيا عيش اڏائين، پر هي ويچارا جهنگن جا جهانگي، جنڪي هڏن جي پورهئي کان پاڻ به وسريو پيو آهي، انهن جيڪڏهن ڪٿي ڪو ٻارهن مهيني ميلو لڳايو يا ملاخو ملهائيو ته بس ڏوهي ٿي پيا! منهنجو هر ڀرو چوڻ ڪونهي ته ڪو سندرا ٻڌيو تن ميڙا پيئندا يا چڪلا گهمندا پر هنن کي به آخر سخت پورهئي کانپوءِ ڪنهن نه ڪنهن وندر جي ضرورت ته آهيئي آهي، جنهن لاءِ حڪومت جو ڪم آهي ته ملڪ جي ميڙن ۾ مناسب سڌارو آڻي ۽ ملاخون کي ترتيب ڏياري. باقي رڳو وڏون ويڪون ڪڍڻ، تنهن مان نه ڪي وري نه ڪي سري.

دهمان نوازي - مڙمان ڪارائڻ ته هر هڪ سنڌي شهري خواه بهراڙي واري جو سرگ آهي. مڙمان در

لنگهي آيو ته سنڌي ويچارو پاڻ کي سڀاڳو سمجهندو ۽
گري لڳي ائين چوندو ته ”شڪر الحمد لله! ادا پلي آيا، نهچ
آيا“ هنجو ان ڳالهه ۾ پورو پورو ويساهه آهي ته مزمان
پنهنجو روز پاڻ سان کڻي ٿو اچي. هنجو پاڳو الله تعاليٰ
پهرين ٿو موڪلي ۽ مزمان پوءِ ٿو اچي، تنهنڪري مزمان
کي هيچ ۽ ڪوڏ مان کلي نه ڪارڻن کي پنهنجي لاءِ بدسوئي
۽ نڀاڳ ٿو ڄاڻي. پنهنجي حال سارو مزمان جي چاڪري
ڪندو ۽ جيستائين اهو سندس ٿڌي تي لٿل هوندو تيستائين
هنجي سڪ سلامتيءَ جي اون رکندو، متان مزمان کي ائين
چوڻ جو ڪارڻ ٿئي ته مڙس ٿڌي جو ڪين هو. ماني
ڪارڻن هڪڙي ڳالهه آهي. هر مزمان سان ويهي ريجهه رهڻ
ڪرڻ انکان به وڌيڪ ضروري آهي. سنڌي مزمان به وري
چوندو ته ”ادا! مانيءَ بکيو آءُ به ڪين هوس. سندس ٿڌي تي
لنگهي ويو هوس، ڪهڙو مان ڏنائين؟ ڪچهري ته ڪري ها!“

مردن کي ڇڏي جيڪڏهن سنڌي زالن کي ڏٺو ويندو
ته اهي وري مزمانن ڪارڻن ۾ مڙس کان به گوءِ کڻي
وينديون. ڪا به نياڻي سياڻي درلنگهي آئي ته اڪيون کڻي
وڃائينديون ۽ اها جاءِ نه لهنديون جتي کڻي وهارينس.
اهو ته سلوڪ ٿيو ڄاڻ سڃاڻ وارن سان، پر اوقتمو ماڻهوءَ
جو ته ان کان به وڌ خيال رکيو ويندو آهي. پنهنجي جي
چاڪري ۾ ڪا چڪ ٿي به روجي هر ڌارئين جو ته پاڻ
وڌيڪ ڌيان رکيو ويندو آهي، متان ڪا ڳالهه ڪسي ٿي

پوي يا لائين رهجي وڃي. وڏن شهرن ۾ البته ماڻهن جا گهر اهڙا نه آهن جن سان اوطاق جو ٽڪر لاڳو هجي، انڪري مڙمان ٽڪائڻ ڪجهه ڏکيو آهي، پر تنهن هوندي به ڪن ٿورن ايمان جي وڏن ڪانسواءِ باقي سڀئي خوشيءَ سان مڙمان کي منهن ڏيندا آهن. پراڻي يا پنهنجي اوطاق ۾ سوال تي به مڙمان ٽڪائي ڪهرن ڪڍڻ پنهنجي ڊران حال سارو آڻي حاضر ڪندا آهن. بهراڙيءَ جي سنڌيءَ جي دل ته خداوند ڪريم ڪا خاص نموني جي جوڙي آهي. مؤمن گهر ۾ نه هوندو ته زال به مڙمان کي رليون، ڪٽولو، ٻاڻيءَ دلو ۽ ماني موڪلائڻ ۾ دم دير ڪانه وجهندي. ڀلي ته مهمان هڪ ڏينهن رهي، رات ڏکي يا مانجهاندو ڪري. مڙمان ڪٿي مهلو يا ڪمهلو اچي ته منهن ۾ سر ڪونه وجهندي. آڏيءَ رات به جنڊ پيهي، لولو پچائي حاضر ڪندي. کير ڍڪ، ڌڌ يا لسيءَ لپ، مڪڻ جي ڦٽي يا گهر ڪنڊ مطلب ته جيڪي به ميسر هوندو، اهو آڻي حاضر ڪندي. سنڌيءَ جي مهمان نوازيءَ جو مثال سڄي دنيا جي مٿاڇري تي ڪونه ملندو. هڪڙا ته اهڙا به سخي مرد آهن، جنجا اوتارا سدائين پيا ٿا وسن. اوي سوي، ذات ڀات جي پيد پاتو ڪان سواءِ ٻي ڌوڪ هليو اچي. دانگي-وت سارو ڏهاڙي چڙهي پيئي هوندي آهي ۽ انهيءَ ڪم لاءِ نجبون مايون رکيل هونديون آهن ته مهمانن جي ٺهل ۾ رڌل رهن. ڪيترا اوتارن وارا پيڙهين ڪان اهو رواج هلائيندا

ٿا اچن. جيتوڻيڪ ڪيترن جي حالت اهڙي سٺي به ڪين آهي، مگر هو ڪڏهن به پنهنجي ڪل کي ٺڪو لائڻ نه ٿا گهرن ۽ مهمانن کان منهن موڙڻ کي ٺڪ جي مر ٿا ڄاڻن. تنهنڪري اڀرو سپرو ٿڌو قائم ڪيو اچن. خداوند ڪريم به ڪين گهاري ڪانه ٿو وجهي. توڪل جا پيڙائي هار آهن. انهيءَ رسم هنن ۾ اهڙي ته هير وجهي ڇڏي آهي، جو جيڪڏهن ڪنهن ڏينهن قضا بهاني ڪو زمان لڙي نه آيو ته زالون اپڻا ٽڪيون ٿيو پون، جو دانگي خالي پيئي سڙندي ۽ مرد پڻ مايوس ٿيو پون ته الاجي ڪهڙي ڪمهي ٿي آهي جو زمان ٿي ڪونه ٿو اچي. سڄو گهر ترسي ترسي وائون پنڌ نهاري، پوءِ پنهنجي ماني ڪاٽيندو، سو به زمانن ري ڪين ماني مور مزو ڪونه ڏيندي آهي. پاڻ ويچارا گهڻو ڪري گذارو ڏڌ مانيءَ تي ڪن، پر جي گهر ۾ ڪو بيضو، ڪڪڙ يا چيلو پيدا ٿيو ته پيا سانڍيندا ته ڪڏهن نه ڪڏهن ڪنهن سکر مهمان کي خدا آندو ته انجي ڪم ايندو.

بيو ته ڇڏيو پر ڦر ۾ جتي پاڻيءَ جو مسئلو سڀ کان ڏکيو آهي، اتي به ٿري ماڻهو پاڻ ويچارا ڪارو ۽ ٻاڙو پاڻي پيا پيئندا، پر جيڪڏهن ڪو مٺي پاڻيءَ جو دلو هٿ آين ته اهو ڏکي ٺاهي رکي ڇڏيندا ته ڪنهن وانهڙو يا مهمان کي پياربو. سنڌ جي هن بي مثال مهمان نوازيءَ ڪري اهڙا اکين ڌاريا ماڻهو سنڌ ۾ اچي پورهيو ڪن، هڙيون

وڊين، ڪاٺيون ڪن، ڪوئلا ٺاهين، ڪاٺيون ڪٽڻ، ٻڌا
 ٻارين يا ٻيو ڪم ڪري، پئسا جيڪي ڪمايڻ سي گندي ۾
 ٻڌن، مگر ماني ٻار هوئي سنڌين جي تڏي تي مفت ڪاٺين.
 ڪيترا ته اهڙا به آهن جي مهنن جا مهنا ٻهراڙين ۾ ڪڍڻو
 ڪڍي وڃي ٻيئي ٿيئي نفعي سان وڪڻڻ ۽ ٻيو واپار ڪن،
 مگر رات ڏينهن ٺهي جڙي ماني سنڌين جي اوتارن تي
 مفت جي ڪاٺين. ڪنهن ڳوٺ ۾ جوڪڏهن ڪو اوتارو نه
 هوندو ته ڳوٺ جي مسجد ۾ ئي اچي مسافر ترسندا.
 ڪو به اجنبِي ماڻهو مسجد ۾ لڙي آيو ته ماني ٺهي ٺڪي
 ٺاڻي کان، اڳ ئي اچي ملندس. ڳوٺ وارا پاڻ پوءِ ڪاٺيندا
 ۾ پهريائين مسافر جي مهماني ضرور ڪندا. ڪيترا ماڻهو،
 ڳاڻيئي کان ٻاهر آهن، جنجي گذر جو ڪوبه اپاءُ ڪونهي.
 فقط هلندا وتن، ٻه ڏهاڙا ڪٿي ۽ چار ڏهاڙا ڪٿي. سخي
 جي اوتارن ۾ ٺڪندا ٺڪر ڪاٺيندا وتن. اوتارن وارن کي
 به خبر آهي ته اهي ماڻهو رول آهن، اتفاقي مهمان ڪونه
 آهن پر عادتي مفت خور آهن، پر تڏهن به تڏي تي
 لنگهي آيا ته منهن مور ڪين گهنجائيندا، پاڻ دل وڌي
 ڪري اسي ۽ لولو «حال حبيبانه، پيش پريان» ڪندا آهن.
 ٿر جي ٻت ۾ ته اهڙا به وقت آيا هوندا، جڏهن
 سخت ڏڪار پيو هوندو، ماڻهو پاڻ چوويهن ڪلاڪن
 ۾ هڪڙو ويلو ٻاجهريءَ جي پٽي چاڙهي رڀ لاءِ
 به لاچار هوندا، پر اهڙي اهنجي ٺاڻي به ڪو مهمان
 در لنگهي آيو هوندو ته ٺڪر ڳپو پنهنجي ٻچن جي

پٺ مان به ڪوئي سوئي انجي اچي پورائي ڪئي هونداون.
 اهڙن مهلن تي جڏهن مينهن نه پوڻ ڪري وايون ۽
 پار سڪي ويا هوندا ۽ منجهن پاڻيءَ جي ستي به
 ڪا هوندي آهي. تڏهن پاڻي ڪو هن تان اٿڻو
 هوندو آهي. اهڙي ٿاڻي به ڪو ونهڙو ڀري آيو
 هوندو ته نڪي پاڻي ٻياري ۾ ڪيائو هونداون ۽
 نه ڪي وات جي سمر. لاءِ سانداري پري ڏيڻ ۾ اڃا
 ٿيا هوندا. سڪار جي سمي تي پنهنجي مال جو ڪير به
 پاڻي کان سستو ڪري ڦٽو ڪندا آهن. ڪير وڪڻڻ
 ڪي نياڳ ڄاڻندا آهن ۽ ڪير جو پئسو حرام سمجهندا
 آهن. سڏ تي سڏ ڏيڻ، پنهنجو ڪم سڙائي ونهڙو
 ڪي دڳ لائڻ، گهوڙي پهر پگهر سڪائڻ لاءِ ميل اڌ
 تان ڪٽ ڪٽولو، ونو ۽ گهوڙو آڻي حاضر ڪرڻ، ڪنهن
 اڙيات جي لاءِ ونگار يا چيو پيوڙي ڪري اهڃ دور
 ڪرڻ، ويچاري سادي دل واري سنڌيءَ سڳوري
 جو مرڪ آهي. شل نه ڪنهنجي موٽر ۽ پيل گاڏي يا
 ٻي سواري وات ويندي ڪٿي ڦاسي پوي، نه اهڙي
 ويچارا **سباجهڙا سنڌي** ري سڏ يا ري اجوري
 ڊوڙي اچي همراه ٿيندا. ڪلها ڏيئي ٻيڙائي پار
 ڪري ايندا.

منهنجي هڪ نئين سنڌيءَ يعني مهاجر دوست
 مون سان هڪ ڏينهن ڏاڍي عجب مان ڳالهه ٿي ڪئي

ته ”هڪ ڏينهن منهنجو سنڌ جي هڪڙي ننڍڙي ڳوٺ کان گذر ٿيو هو. مون کي اڄ ڏاڍو مـانـدو ڪيو هو. تنهنڪري هڪ ڳوٺاڻي سنڌيءَ کي سڏ ڪري پاڻيءَ سرڪ لاءِ چيو. ويچارو ڊوڙندو يڪي ساهيءَ پنهنجي جهنگيءَ ڏانهن ويو ۽ ويرم ۾ مڪن ماني ۽ لسيءَ لپ کڻي آيو ۽ مون کي منت ڪرڻ لڳو ته ”— پور مانيءَ جا واپرايو.“ مون چيو مانس ته ”ابا! تون پاڻ غريب آهين، تو ههڙي تڪليف ڇو ڪئي؟“ جنهن ته ورائيائين ته ”سائين! تون مڙس سکر ٿو ڏسجين، تو کي ڇڏو هو پاڻي پياربان ۽ ٽڪر ٽائپ جي صلاح نه هئان، ته پوءِ حيف منهنجي جيئڻ کي آهي.“ پر اهي جملا هن جنهن جذبي ۽ پيار مان چيا، انهن جي اکر اکر ۾ سچائي ڀريل هئي. هنجي اهڙي ايمانِي همت ڏسي مون کي ڏندين آڱريون اچي ويون ۽ سنڌين جي مهمان نوازيءَ جي چهر جو پتر پئجي ويو. بيشڪ سنڌي پنهنجو مت پاڻ آهن. جهڙي ڪليل، ۽ سخي دل هڪ سنڌيءَ کي خداوند ڪـرـيـم بخشي آهي، اهڙي دل مون ڪنهن به ملڪ يا قوم جي ماڻهن ۾ اڃا تائين نه ڏٺي آهي.“

سنڌ ۽ ٿر جي مهمان نوازيءَ جو سچو حال اوريوسين ۽ ٻين اڃا ڪوهستان وارن جي ڪرڻي ڪانه لڌيسين. سنڌ جو ڪوهستان جتي الله ئي الله لڳو پيو آهي ۽ ڪوهستاني ويچارا رڳو رب تعاليٰ جي توهـ.

پيا تـڳن ، اتي سندن گـذران جي وسيلن تي ويچار ٿو .
 ڪجي ته بت ڪي سـيءُ وٺيو وڃي . اهڙن بـرن ۾
 به جيڪڏهن ڪو شڪار جي سانگي يا ٻئي ڪم جي
 ڪري اوچتو وڃي نڪتو ته هي جابلو پڪرار جـوان ،
 جيڪڏهن پيو ڪي به هٿ نه آين ته نرو پڪر يا چيلوئي
 ليمائي رکندا ۽ پلهار پلهار پيا ٿيندا . جيڪا رب ٻچ
 ميسر هوندي ، اها هيڄئون آئي حاضر ڪندا . هنن جون
 خدمتون چاڪريون ۽ رس رهائيون ئي لڪ ٿيون
 لهن . رنج جي رهڻي کان قرب جو ڪسيروئي پلو .
 هريان سنڌي پار جو ڊڪوئي دولت . مطلب ته سنڌين
 جي مهمان نوازيءَ جو مثال ڪو عرب ۾ ملي ته مجبور
 نه ته دنيا جي ڪنڊ ڪنڊ ڪري گولبو ، پر سنڌي ويچارو
 پنهنجو مٿ ٻاڻ آهي .

سخن جي سچائي - اهڙو ته ڪو به
 ڏيهه ڪونهي جنهي جا رهاڪو سڀ چڱا
 هجن . ڪي چڱا ته ڪي مٿا هر هنڌ ملندا ، پر سنڌ
 ملڪ ۾ گهڻو ڪري ڏسڻ ۾ ايندو ته عام ماڻهن جي
 زبان سدائين سچي هوندي آهي . ڪوڙ ۽ ڪٽ کان
 غريب توڻي شاهوڪار ڪي دليئون بچان ايندي آهي
 ۽ قول جي ڪچي ڪي ڪٽي به مان ڪونه ملي . هڪ
 گهمري ڪنهن ڪارپٽ وڃائي ته پوءِ تر جي گهٽي
 سو چوٽون کائي ، واري ڳالهه اچي پيهندي . سنڌيءَ ۾

عام چوڻي آهي ته ”مؤس جي آهي زبان.“ انجام جو ڪوڙو، انسان ناهي، پر ڪتي جي سمان آهي. سنڌيءَ ماڻهو ۽ کان ڪنهن به ڳالهه ۾ سنهن يا ساڪ وڻڻ جي گهرج ئي ڪانهي. هن جيڪڏهن پنهنجي خوشيءَ لاءِ ”مؤسائو قول“ يا ”ڏاڙهيءَ قرار“ چيو ته لاهه تي لڪو پيو. هو ۽ هزارين ڪٿي مؤس بار بوجا پون يا بيون هلائون ٿين، پر پنهنجي انجام کان انچ به نه هٽندو. پاڻ ماري به وڃن ۽ پورو ڪندو. اڃا ڪن سياسي ماڻهن کي انجام کان ڦرڻ ۾ لهج ڪين اچي؛ باقي عام سنڌي، قول جي ڪچائيءَ کان موت مٽي ڄاڻي ٿو. اڄ به بهراڙي جا ماڻهو ووٽن ٺاڻي هڪواريءَ ڪنهن سان هاڻو ڪري ويٺا ته پٿر تي چٽ نڪتو، وري ٻي ٻولي نه ڪندا. ڪي سياسي چڱا مؤس هننکي سيکاريندا آهن ته ”سڀني کي هاڻو ڪندا اچو.“ مگر هو چوندا آهن ته ”مؤس جي زبان هڪڙي.“ انهي مان ڪڏهن ڪڏهن ويچارن غريبن کي دک به پوڳڻو پوندو آهي، پر ”ڪوڙ جي منهن ۾ ڏوڙ“ سمجهي، ڪوڙ ڪرڻ کان نابري واري وهندا آهن.

راڄوڻي ڪمن ۾ به پنهنجي زبان جي پوري عزت رکڻ. اهڙا هزارين ملندا جو سنگن بندن ۾ به جيڪڏهن ڪٿي ٻارائيءَ وهي ۽ ٻئي ڪو وعدو ڪري ويٺا هوندا يا سٺا سٽي چڪا هوندا ته ضرور زبان کي ٻاڻي ڏيندا. حالتون

ڪيترو به ڦيرو کائين يا اڻيل مٽي، ماڻهيءَ ۾ وڏي ڇيهي هيٺ اچڻو هوندو هجي، گهڻين جا ڪوت به ڏکڻ جا پهڙ سندن در تي اچي ڪڙڪندا هجن، پر زبان جو خيال رکي ڪوبه ۾ ڪٿي ٿيو ڏيندا ۽ سڪيءَ ۾ ڪٿي ٿي هڻندا. ماڻهو کين بيوقوف سڏين يا چريو، پر لوڪ سلامت به سر تي سهي زبان کي سچو ڪندا.

-وڏي سڙي ۾ به ڪنهن سان زبان ڪيائون ته بس. ٻين ملڪن ۾ ٿوري ئي نفعي لاءِ لڪيل دستاويز به ڦيرائي ڪوڙا ڪيو ڇڏين ۽ ڪورٽن جا منهن وڃيو ڏسن، پر سنڌي ويچار، سخن جا سچار، چوندا ته ”سؤ وڃي، پر ساءُ نه وڃي!“ زبان ڏني، سا ڏني. اهاڻي زبان اس ۾ وهاري، اهاڻي زبان چانو ۾ وهاري. ٿوري ڇيهي لاءِ زبان ڪوڙي ڪري ساک پت وڃايون، ان کان اهو چيهو سؤ دفعا سون آهي. ڪنهن به جنس جي ڪهڙي به اگهه ٿي ٻولي ڪري ويٺا ته پوءِ ڪٿي هڙ ٿي هلاڪ ٿي وڃين، ته به ٻولي پوري ڪري ڏيندا. ڪورٽن ۾ ڏسبو ته جن جون ڪوڙيون شاهديون ڏيڻ ڏنڌو ٿي چڪو آهي، تن کان سواءِ عام سنڌي ويچارن کي وڪيل ڪٿي ڪيترو به ڪوڙ سيڪاري، پاڙهي پڪو ڪن، ته به ڪورٽ جو در، لنگهڻ سان، ڳالهه اها ڪندا جا نچ سڄي هوندي. ڪوڙ ڳالهائڻ جي ننڍي لاکڙ مٽي پيل ڪانه اٿن، تنهنڪري هنن کي ڪوڙ ته ڳالهائڻ ئي ڪونه اچي. جيڪڏهن ڪنهن ويچاري کي

وڪيلن کڻي ڪوڙ تي بنائي بهاريو ته هو لکائي وجهندو. ڪيترا لڳا ائين ڏٺو ويو آهي ته ٻروچ قومن جي ماڻهن کي قسم بدران ڪورٽن ۾ رڳو ڏاڙهيءَ تي هٿ رکائيندا آهن. جنهنجو مطلب اهو هوندو آهي ته ”منهنجي ڏاڙهي، جا منهنجي مرد هئڻ جي ثابتي آهي، ان جو شان ڄاڻي، سچ چوان ٿو.“ جيڪڏهن ڪو اهڙو به ڪڏو ماڻهو نڪري پوي جو اڪيلائيءَ ۾ ڪوڙ ڳالهائي ويٺو هجي ته به جڏهن کيس چئن چئن جي اڳيان ڪچهريءَ ۾ گهلي آيو ته ڪوڙ ڳالهائڻ جي مورخين همت ڪين ٿيندس. سنڌ جو ماڻهو پريءَ ڪچهريءَ ۾ ڪوڙ ڳالهائڻ کي پنهنجي ۽ پنهنجي پوين جي تباهي جو سبب ڄاڻندو آهي.

هونءَ ته سڀ هنڌ پلا ماڻهو به پيا آهن. مان اُهو ڀرو ڪنهن به ملڪ جي ماڻهن جي ڪلا ڪانه ٿو ڪرڻ چاهيان پر مون ڀيٽ ڪري ڏئي آهي ته سنڌين جي مقابلي ۾ ٻيا ماڻهو پنهنجي ٿوري نقعي لاءِ ڪيتري به ڇيهه تائين دغا، دولاب، ڪٽ ۽ ڪوڙ ڪندي هٽڪندائي ڪين آهن. سنڌين ويچارن جي سچائيءَ جو فائدو وٺي سندن ڌن ۽ مال ٺڳين سان گهسي وڌا وڌا سيٺ بنجي پيا آهن. جيتوڻيڪ هو پنهنجن انهن ڪڏن ڪرتوتن کي پنهنجي ڪيڏ ۽ هنر، عقل ۽ دانائي ٿا سمجهن پر سچ ۽ سچ ته ڪوڙ جو مثلو ڪوڙ آهي. جا دولت ٺڳيءَ سان گڏ ٿئي ٿي اها ويندي به ٺڳيءَ سان آهي. دولت ڪنهن سان به نٻاه ڪونه

ڪري. سڃاڻڻ چيو آهي ”دولت“ معنيٰ ”ٻه لتون“ جي دولت سڳوري وڃڻ ٿاڻي هڪ ڇيله واري ۽ ٻي ڪنڌ ڌاري هئي، هلي ويندي آهي.

راجوڻي - سنڌ ۾ جيتري راجوڻي هلي ٿي، اوتري منهنجي ڏيان ۾ دنيا جي ٻي ڪنهن به ڀاڱي ۾ ڪانه هوندي. ڏوڪڙ پئسي جي ڌنڌي لڻي، واپار جي ڌي وٽ، خانگي ڪم ڪار، سڀ گهڻو ڪري راجوڻي رستي نبيريا ويندا آهن سڀني راجن جو ڪو نه ڪو پريو مڙس، رئيس، وڏيرو، سردار يا راجپو ضرور هوندو آهي، جنهن کي ليات جي رسم رواج موجب پڪ ٻڌايل هوندي آهي. اهو راجپو پڪ ٻڌڻ کان اڳ ڪٿي البت اهڙو هجي پر جڏهن چڱو مڙسيءَ جا ڏاڳا مٿس آيا، تڏهن هو ”امانت ۾ خيانت“ اصل نه ڪندو. ڇو نه پنهنجو سڳو ڀاءُ يا پٽ ڪٿي هجي، پر جنهن مهل نبيري تي وينو، ان ٿاڻي وڏو ماڻهو يا ننڍو ماڻهو، پنهنجو يا پرائو، سڀ هڪ سمان سمجهي پوءِ ڇيڙو ڇڏائيندو. راج وارن جو سندس نبيري ۾ پورو ويساه هوندو آهي. چوندا آهن ته ”پريو مڙس جي ڪٿي حلال آهي.“ هنجي ڪاتي اسانجو ماس پلي پئي ڪٿي ۽ ڪوري. اسانکي سندس فيصلو اڪين تي آهي. راج جي ايتري ويساه سبب پريو مڙس به ماڻن ويساه گهاتي اصل نه ڪندو. پنهي پاسن جون ڳالهون ٻڌي، هنن کي پنهنجو پنهنجو پاسو چڱيءَ طرح ٻڌائڻ جو وجهه ڏئي، پوءِ جيڪو به نبيرو ڪندو، ان کي مڃڻ پئي

ڌريون مراد سمجهنديون. سنڌي ۽ ڀڄارا چوندا آهن ته «ادا! جماعت ۽ ڪرامت آهي. جيڪو راجوڻي نبيرو نه مڃيندو، اهو پرائيندو ئي ڪين.» سنڌ جو مسلمان ته ڇڏيو پر هندن جو به پنهنجن وارو دستور اهڙو ته هوندو آهي جو چار پنهج ۽ مڪي کڻي جيڪو به نياڻ ڪندا آهن، ان کان ڪو به ڪنڌ ڪڍائي ڪين سگهندو. ڳوٺاڻن جا ٻيا موس ۽ شهرين جون پنهنجائون، هڪڙو ترڻ يا ڦاسي سو ڪونه ڏئي سگهنديون آهن، باقي ڏنڊ يا ٻيون جنيون يا عقوبتون جيڪي به نبيرينديون آهن، انهن سان هرڪو ٻڌل رهندو آهي. هندو به چوندا آهن ته «پاڻي پنهجن ۾ ڀرميشور آهي.»

سڱن بندن جي ڏي وٺ، قرضين جا قرض، جائدادن جا نبيرا، مطلب ته ڪنهن جو ذرو به ٻلي ڪنهن وٽ رهيو ۽ هن ڏيڻ ۾ ڏاڍو ڏنگائي ڪئي ته دانهن راج يا پنهنجائون وٺ ويندي، جا ڌريون گهرائي نبيرو ڪري ڇڏيندي. چوندا آهن ته «جهڙي نيت تهڙي مراد». نيت هوندي ائين سڃي، تنهنڪري نياڻ به ٿيندو آهي ٺيڪ. ڪورتن ۾ ڀر گهڻو ڪري ڏٺو ويو آهي ته چار سڃا ۽ چار ڪوڙا شاهد اچي پيڙا ٿيندا آهن. پوءِ هلندا آهن قاعدا ڦالون، جن کي رٻڙ وانگر چڪڻ ڪري، بعضي هڪ جا ٻيا فيصلو ٿي ويندا آهن. هتي ته سڀ راج جا ماڻهو هوندا آهن، جن کان ڪابه ڳالهه لکي ڪانه رهندي آهي. اتفاق سان جيڪڏهن نبيرو ڪڍي ڪجهه گهٽ وڌ به ٿيندو آهي ته به ٻئي ڌريون بنان

چپ چورٿ جي مڃي اينديون آهن، ۽ هڪ ٻئي کي کلي
ڪڍي حق حساب ڏيئي، اڳتي جي لاءِ پاڻ ۾ وري به
کير ڪندڙي رهنديون آهن. ڪورٽن جي نبيرون ڪري،
سرڪار حساب سو زوريءَ وٺي ڏيندي آهي، پر هنن جون
دليون ڳنڍي ڪونه سگهندي آهي.

سنڌي مسلمانن ۾ پنهنجي چڱي مٿس جي مڃتا اهڙي
آهي، جهڙي سڄي ٻيئي ”اطاعت امير“ جنهنجو سبق اسلام
اسان کي تيرهن سؤ وره اڳي سيکاريو آهي. سنڌي ويچارو
وڪيان جو ماريو، ڪورٽ ۾ ڪوڙ ڳالهائي ايندو پر
پري مٿس جي اڳيان ڪوڙ ڪرڻ ۾ ٻئي لڄ ايندس. جيتوڻيڪ
ماڻهوءَ جو شيطان ڪمن پهرئين شرط ڪورٽ ۾ چڪي
ويندو آهي، پر اتي وڃڻ کان پوءِ ڪيترن ڪيسن ۾
ڌريون وري به امين ڪنديون آهن. جي ٻئي ڌريون جدا
جدا ذاتن جون هونديون آهن ته ٻنهي جا چڱا مٿس امين
ٿيندا آهن، جي ڳڻ ويهي، ڳالهائون ٻڌي سٺي منڊيءَ تي
ٽڪ نبيرو ڪري ڇڏيندا آهن؛ پر جيڪڏهن ٻئي ڌريون
هڪ ئي ڪٽر مان هونديون آهن ته هو رڳو هڪ سندن
وڏيرو ئي امالت ڪندو آهي.

سنگن بندن ۾ به جڏهن چار چڱا وچ ۾ پئي، امين
ڪندا آهن، تڏهن ٻئي ڌريون چڱي مٿس کي چونديون
آهن ته اسان پنهنجون نياڻيون توکي ڏليون. هاڻي اها
تنهنجي شي آهي، جنهن کي وٺي تنهنکي ڏي. تنهنجي

ڪٿي حلال آهي. اهڙن ڏکين ۽ منجهيل ڪمن ۾ به چڱا مڙس جيئن عدل سمجهندا آهن، ائين ڪري گذرندا آهن ۽ سندن نبيرن ائين تي رکيو ويندو آهي. ويڄاري سنڌي ۽ ۽ ۽ جيڪا چڱن جي مڃتا آهي، انجو مثال ۽ نيا ۾ ڪٿي به ڪونه ملندو. سنڌي ويڄارو چوندا آهن، ته ”اداا جيڪي مڙيا سي جڙيا. جيڪا چڱا چون سا مڃي، پنهنجي هنڌ نه هلجي!“ ان ڪري سنڌين جو گهڻي خرچ ۽ خواري ۽ کان به بچاءَ ٿئي ٿو ۽ پاڻ ۾ ميٺ ميلاپ به رهي ٿو. اهڙا هزارين بلاڪ لکين اتفاق ٿيا هوندا، جنهن سنڌي ماڻهن راجوڻي نبيرن موجب پنهنجا خون به بخشي ڇڏيا هوندا. ٻڌائيندو ڪو اهڙو مثال ته سنڌ کان سواءِ ٻئي هنڌ جا ماڻهو به راجوڻي ۽ جا اهڙا ڪوڏيا آهن جهڙا سنڌي؟ بلوچ قوم جا سنڌ ۾ رهي ٿي تن جا نبيرا ڪرڻ ته سرڪار جي طاقت کان ئي ٻاهر هئا، تنهن ڪري جرڳن جو رواج وڌو ويو، جتي جدا جدا قومن جا سردار گڏ ٿي فيصلو ڪندا آهن. ان کان سواءِ هوند سرڪاري مئجسٽريٽن کي نياڻ ڪرڻ ۾ گهڻي ڏکيائي ڏسڻي پوي.

پيا هنڌ به اسان گهمي ڏنا آهن، پر ارمان آهي جو سپڪو پنهنجي گهر جو چڱو مڙس پاڻ آهي. ڪير ٿو ڪنهن جي مڃي؟ سپڪو چوي ٿو ته آخ سيرا آهن. پاڻ ڪو به ڪو نه ٿو مڏائي. چوندا ئي ائين آهن ته پيو وري ماءُ جو ٻٽ ڪهڙو آهي جو اسان کان مٿي آهي، جو اسان جو نياڻ

ڪندو؟ ڀلا جن ماڻهن جي اها منورتي هوندي ته انهن کي ڪيئن ٿي من جي سانت نصيب ٿئي؟ ٻڙهندڙ صاحب ڀلي هن منهنجيءَ نمائندگيءَ وٽي ڪي هينئين سان هنڊائي ڏسن ته جيڪي لکيو اٿر اهو سچ آهي يا سنڌي ٿي ڪري رکيو ٻڳو ويهي سنڌين کي واکاڻيو اٿر.

ڊهانري - پهلوانيءَ جي ته سنڌيءَ کي ذات مليل آهي. هو ڄاڻندڙي ڄام آهي. پاڻ کان هيٺي ٿي ته هٿ ٿي ڪين سڃي. جيتوڻيڪ هـيـڻـو مٿس اڳرائي ڪري کڻي ڌڪ جو وار به ڪري، تڏهن به هو اهو ڌڪ کڻائي ويندو، مگر هيٺي کي پنهنجو ڪين ماري ٿو. ساڳيءَ طرح زال ذات سان به سڀنيو ڪين ساهيندو. ڪڏهن ڪڏهن شهرن جي بازارين ۾، يا ريل گاڏين ۾، يا سڏينما گهرن ۾ شهرن جا اينڪا وائيا ڳپرو، پهراڙيءَ جي جوڌن جوانن سان ساهيون ٿي پوندا آهن ۽ پنهنجو ڪنهي زبان ڪم آڻيندا آهن، تڏهن به هو ويچارا سندن وٽ ست ڏسي ورائي هليا ويندا آهن. سچ پچ ته اهو پهلوانيءَ جو پهريون ڳڻ آهي. اهي هلاڪڙا شهري چوڪر سنگت ساٿ کي وڃي چوندا آهن ته پهراڙي جي جٽ کي جو بازار ۾ ڌوڪو ڏنم ته دهلجي ويو. يا ريل گاڏيءَ ۾ ويٺو هوس ته هڪڙو جٽ آيو، درئي ڪونه ڪوليو مانس ۽ چوڻ جو ڏني مانس ته چرڪ کائي هليو ويو. يا ڪيل ۾ جاءِ ڪانه ٿي ملي، تنهنڪري گولي هڪ پهراڙيءَ واري کي ها ها ڪير ته اٿي جاءِ ڏنائين.

نہ فقط شھري چوڪر، پر ٻين ملڪن جا ماڻهو بہ ٻهراڙيءَ وارن تي پنهنجي ڄمڻ ڏيکاريندا آهن ۽ چولدا آهن تہ سنڌي مسلمان موچڙي سان سڌو آهي. اسين سنڌيءَ کي دھان ٻڌون تہ ساءِ ئي سڪيو وڃيس. اهي سڀ ڳالھيون کڻي وسھجن پر ان جو مطلب اھو ٿيو ڇا تہ سنڌي ڪانڌر يا کيڏي آهي؟ ۽ هنن ۾ منھن ڏيڻ جو رت سٺ اصل آھيئي ڪولہ!

سنڌيءَ ويڄاري جي انهيءَ ڊپ جو مثال اھڙيءَ طرح آهي، جھڙي نموني ۾ هڪ جھنگرار ٻلو ۽ هڪ شھري ٻلو. اھو تہ سڀڪو مڃيندو تہ جھنگرار ٻلو شھري ٻلي کان مٿي گھمرا وڌيڪ سورھي آهي. جھنگلي ٻلو ڄڻ تہ شينھن جو بچو آهي. هن جي اڳيون شھري ٻلا تہ ڇا، پر خود ماڻھوءَ يا ٻين جانورن سان بہ لڙائي کائيندو آهي. پر ان ھولڌي بہ ڏسڻ ۾ ايندو تہ ھو شھر جي اندر ڪڏھن بہ پير ڪين پائيندو آهي. جڏھن ھو ڏسندو آهي تہ شھر مان ماڻھن جو ھل پيو اچي، دھل دھل ٻيا ڪنجن ۽ موٽرن گاڏين جا توتارا ٻيا وڃن، انجڻين ۽ ريلن جا دونھان ٻيا نڪرن، تڏھن ھن جي آزاد ۽ اڪيلي جھنگ ۾ ڦرڻ واري عادت کيس اھڙي گھوڙ گھوڙ ۾ وڃڻ جي موڪل ٿي ڪين ڏيندي. ھو شھر جي ڪڪ بن کان بہ پيو ڪڍ ڪندو. ٻي پاسي ڏسبو تہ شھري ٻلو جو رڳو ”ھڻ ھڻ“ تي ئي ”ميائو ميائو“ ڪري وٺي پڇي، سو ماڻھن جي البوہ وڃان سندن

هنن مان شيون کسي پڇي ويندو آهي. پهر ان جو مطلب اهو مور ناهي ته ڪوشهري پلو وڌيڪ بهادر ٿي پيو. اهو ته آهي ڪنهن به ماڻهوءَ يا ساهواري تي آسپاس جواثر. اها ته آهي حرقت ۽ هنر، جو هميشه زور تي غالب پنڄي ويندو آهي، باقي بهادري ته بنهه ٻي شيءِ آهي.

سنڌي ويچارو سپاويڪ سرڪر ماڻهو آهي. فڏي مان ته ڄاڻي ڪين، سو چاهيندو آهي ته ڪنهن ڪميني مان ته شل پاسو ٿي نه لڳي. هنجو سدائين اهو متو هوندو آهي ته گند گند سان ڪونه ڏوهندو. جيڪڏهن ڪتو ٺنگ ۾ چڪ پائيندو ته انجي بدلي وٺڻ لاءِ ڪتي کي ٺنگ ۾ چڪ ڪونه هائبو. ڪنهن ويڻ ڏنو يا گار وات مان ڪڍي ته اها گار، گار سان ڪونه هاربي. ڪمينن جو ڪم آهي گاريون بڪڻ، پر جي ورنديءَ ۾ پاڻ به گار ڏئي ته ڪميني ۽ اشرف جو منڌو سيڙوئي ڪونه رهيو، سنڌي ويچاري ۾ سهڻ جي شڪتي گهڻي آهي. ڪنهن ڳالهه کي درگذر ڪرڻ سدائين سندس سياست ۾ سمايل آهي. هو چوندو آهي ته ڪير جهيڙا ڪري، پوليس ۽ ڪورٽن ۾ گهلجي ۽ پنهنجا ڪم ڪار سيڙائي خراب خوار ٿئي. چار چڱا چار مڻا ٻڌن ته فلاڻي کي مار ملي يا گاريون ملين. ان کان ته هن کي اهو چڱو لڳندو آهي ته اشرف جي هڪ لٽي ته هيڏانهن هوڏانهن نهاري ڪٿي مٽي ۾ وجهي هليو ويڃو. پوليس ۽ ڪورٽن ۾ وري جيڪو نياءُ پيو ٿئي، سو به ڪنهن کان گجهو ڪونهي -

سنڌي و بچاري ۾ نه آهي اهڙي ڳالهائڻ جي چالاڪي،
نه اچيس ڪوڙ بدوڙ يا وروڪڙ سان ڳالهه ڪرڻ جي
انڪل. مرڳو ”چور چنو وڃي، پاڳيو قابو“ وارو هڪر ٿيڻ جي
ڀڄ ڪان، ماڻهي ڪري هٿ ورائي هليو ويندو آهي. شهري
ماڻهو آزمائش ڪري ڪڏهن سنڌي ۽ مان هٿ اٽڪائي
ميدان تي هوڪاري ڏسي ته سنڌي ۽ جي پهلواني ۽ جو پتو
پئجي ويندس. هڪ سنڌي جيڪڏهن ڪهاڙي ڪڍي ٻڙ ڪڍي
بيٺو ته سامهون ٿيندو جون گوديون يا ڪاٺيون ڪٽي به
ڪونه ڏيندا.

هري ڳالهه ڪانهي، حرن جي هلچل ۾ سرڪار جي
هيڏي ساري فوجي انتظام ۽ ڪروڙا رهن جي ڪڍڻ
هوندي به سنڌي حرن سرڪار کي ڪيتري قدر پريشان
ڪري وڌو هو؟ بلوچ قومن جي بهادري ڪنهن کان
ڪجهه آهي؟ مهاڀاري لڙائي ۾ بلوچن جي رجمينٽ سڀني
کان اول نمبر بهادر هئي. سنڌ جا رڳو معمولي ڌاڙيل به
سرڪار بهادر سان جنگ جوڻيو بيهو رهندا آهن. منهنجي
لکڻ جو اهو مطلب ڪونهي ته ڌاڙا، ڦريون ۽ لت مار
ڪرڻ ئي بهادري ۽ جو لالو آهي، پر ان ۾ ته شڪ ڪونهي
ته اهي ڪم سواءِ سورهيائيءَ جي ٿي ڪين سگهندا. سنڌي
ماڻهو فوج ۾ نه گهڻو آهي يا گهر ڇڏي سفر تي ڪونه
ويندو آهي، سو انهي ڪري نه ته گهڻي يا ڊڄئون آهي پر
سبب رڳو اهو آهي ته هن کي پنهنجي ملڪ ۾ روزگار ڄام

آهي ۽ رزق جي ڪا به تنگي ڪانه آهي. سنڌ جا ماڻهو
اڪثر ڪري سکيا ستاها ۽ آسودا آهن جنهن ڪري هو پرديس
۾ رهي نوڪريون ڪرڻ پسند ڪين ڪندا آهن.

هن وقت پنهنجي حڪومت آهي، جيڪڏهن
سنڌي پهلوانن ۾ ”جهاد جي تبليغ“ ڪري، انهيءَ
جذبي سان ڪين فوج ۾ ڀرتي ڪيو وڃي ته مون کي انهيءَ
ڳالهه ۾ ايمان آهي ته هڪ هڪ سنڌي پهلوان جيڪر گهٽ
۾ گهٽ ذهن سپاهين جو ڪم ڏئي، ارمان آهي ته نه
سنڌ جا ابا ڏاڏا هن پاسي ڏيان ڏين ۽ نه حڪومت ئي ٿي
سنڌين کي هٿائي.

ڏيئي لپتي ۽ امانت - وري سنڌي سپاهڙي،
جيڪڏهن ڪنهن کان ڪا اوڌرڪڻي يا ڪنهن کي اوڌر
ڏني ته اها اون ڪانه رهنديس ته منهنجي ڪٽ ڪا ٻڏي
ويندي. اوڀر کي سوير، ڀر ٻڙسا ڪوڏي ڪوڏيءَ تي
حساب ڪري ڏنا ورتا ويندا. سنڌين ۾ ساڪ پت ايتري قدر
ته آهي، جو ڪٽ مهل لکڙهه ٿي ڪانه ڪن. جيتوڻيڪ
شرعي حڪم موجب ائين جيڪڏهن ڪين ٿو، پر ايمانداريءَ
جي هير منجهن ايتري ته ٻڏجي ويئي آهي جو ڪوبه ڪنهن
۾ ٻڙو گمان ڪونه ٿيندو آهي. جيڪڏهن ڪو ڪٽي رسيد
روڙيءَ جي ڳالهه ڪندو ته پهريائين ته خود اوڌر ڏيندو
ڪي ئي رسيد وٺڻ ۾ لڄ پئي ٿيندي آهي ۽ اوڌر وٺندڙ
کي چوندو آهي ته ”ادا! رسيد جي ڳالهه ڪري مون کي

ڪو نه ڪر. رسيد آڏو ڏوٽي ڪونه پيئندس. مرڳو مونکي سائيڻ تات هوندي. مون ته توهان وڏو ڪيو آهي. منهنجي ڪا توڙي لالچ ڪانه آهي. نه ڪو توکان وڃاڻ ٿو وٺان جو رسيد لکايان. چڱائيءَ جو بدلو ٻرائي ڪونه ٿيندو آهي. منهنجي امالت اسيد ته مونکي اوڀر. سوير اچي موٽي ملندي. پر جي تون ڪاٺي وٺين ته ليت تنهنجي. منهنجي نيت چڱي آهي تنهن ڪري منهنجا ڏوڪڙ ڏينهن قيامت جي به ڪونه ويندا. ”اوڏرو وٺندڙ به وري چوندو ته ”ادا! هي وڏو آڏو به ڪين آهيان. تو جو مونسان ننگ ڪيو آهي ۽ ڏکيءَ مهل ڪم آيو آهين، سو خدا ڪندو ته تنهنجي ٻائي به ميري ڪانه ٿيندي. اکيون خدا مونکي به ڏنيون آهن. جن ٻن هٿن سان اڌ ڳالهائي توکان اوڏرو وٺي ٿو وڃان، انهن ئي هٿن سان جيءَ جيءَ ڪري تنهنجي امانت به سلامت پهچائي ويندس.“ بس اها آهي هنن جي لڪڙهه ۽ هي اهي آهن انهن جون رسيدون. سواءِ ڪن ٿورن مثالن جي انهيءَ زبانيءَ ڏيئيءَ لپئيءَ ۽ ڪڏهن به ٻائي ڪانه ٿيندي. ڏيندڙ کان وڌيڪ وٺندڙ اوڏرو وٺائڻ لاءِ ماندو هوندو آهي ۽ ائين ٻيو چوندو آهي ته اڄ ٿي سگهي ته سڀان وچ نه وجهان. ٻهراڙيءَ جا ماڻهو ڇا چائن بندين مان، ڇا دستاويزن مان. منڏين جا ننڍا ننڍا معاملو ته ساڪ هت ٿي ئي نيرندا آهن.

سنڌ جا هندو وچاڻت ۽ ڪراڙ به مارواڙين وانگر ئي وياڄ وٺن ۾ هر ڪ آهن ۽ ٻنهي تي ساه چڏيندا آهن ۽ هر ڏيئي ۽ لپتي ۽ اهي به سدا سڃاڙ آهن. حساب ڪتاب ۾ نه ڪنهن کي ٻائي چڏيندا ۽ نه ڪنهن جي ڪوڏي ڪاٺي ويندا. ڪنهن وٺن ڪا ذراوت رکي ته ڪڏهن به ڪاٺي نه ويندا. ذراوت رکندڙ مري ويو ته ان جو اولاد به ڀري ڏيندو. مسلمانن جي ويساه جي ته اها حد آهي جو هزارن جا هزار روپيا ۽ زر زبور ڪڍي اچي وڌڻ شهرن ۽ هندو يا مسلمان سينن وٽ بنا لڪيڙو ۽ جي رڳو ساڪ پت تي امانت چڏي ويندا آهن، ڇو ته گهڻن ۾ روڪڙ يا زبور رکڻ البت جو ڪاٺو ڪم آهي. سنڌي مسلمان ويچارا ته وياڄ وٺي مان اصل ڪين ڄاڻن ۽ نه ڪي جهالت سببان ٻڌڪن سان ڏي وٺ ڪري ڄاڻن، تنهنڪري هندو يا مسلمان شاهوڪارن وٽ پنهنجي سڄي موڙي امانت رکيو هليا وڃن. انهن جي دل کي لوڏو ٿي ڪونه اچي ته ڪو اسان جي ٻائي به ميري ٿيندو. سچ پچ ته جيڪڏهن ٻهراڙي ۽ وارن جو اهو ويساه آهي ته وري شهر وارا به اهڙائي ڪار پت وارا امين مڙس آهن.

هيٺيون مثال جيتوڻيڪ البت ڪل جهڙو آهي، پر آهي هڪ حقيقت. جيڪب آباد جي طرف بلوچ قوم تي ته وائين جو اهڙو ويساه هوندو هو جو اوڏر ڪٿت مهل، انهن کان زر زبور به ڪروي ۽ ڪين وٺندا هئا، انهن کي چوندا

هئا ته اسان کان هزار يا پنج هزار اوڌر ڪٿو.
 زبور اوهان جا اسان کي گرويءَ ۾ نه ڪين. اسان کي
 رڳو پنهنجي ڏاڙهيءَ جو هڪ وار گرويءَ ۾ ڏئي وڃو.
 بس ڏاڙهيءَ کان وڌيڪ مڙس وٽ ٻي قيمتي شيءِ ڪانهي.
 پڙهندڙن کي پت ئي ڪاڌ ايندي ته پروج پاڻ گذاري
 ويو ته سندس پٽ، پوٽا ۽ پڙ پوٽا به پنهنجي وڏي جي
 ڏاڙهي جيستائين گرويءَ مان نه ڇڏائيندا، تيستائين هن کي
 پنهنجو جيئڻ ئي وه پيو لڳندو! هرڪو دوست دشمن
 پيو منجهانن لاهيندو آهي ۽ چوندو اٿن ته پهريائين پيءُ
 يا ڏاڏي جو قرض ڏيئي ته کيس آڃو ڪريو!

سنڌيءَ وٽ ڪنهن امانت رکي ته ٻلي مؤ ساله به
 گذري وڃن، امانت کي هڪ به ڪين لائيندو. مونائڻ
 ۾ دير نه ڪندو. سنڌي ويچارو چوندو آهي ته »ادا! امانت
 جو بار آسمان به کڻي ڪين سگهندو ۽ امانت کي زمين
 به ڪين گهندي آهي. خدا ڏاڍو آهي، امانت ۾ جيڪو
 خيانت ڪندو ان جا ٻئي جهان ڪارا آهن. اهو ماڻهو ماني
 مانيءَ تي رکي ڪين کائيندو جو ٻئي جي امانت هڻپ ڪندو.
 سنڌ جي ڀيٽ ۾ ٻين ملڪن جا ماڻهو به اسان کي سجهن پيا،
 جتي رک ٺهڻ ته ٺهي ئي ڪونه. شل نه ڪو پلجي به
 ڪنهن وٽ سو پنجاه روپيه يا ڪو ٿورو گهڻو سامان سڙو
 امانت طور ڇڏي وڃي. اميد اها آهي ته مونئي گهرڻ
 تي کيس سڃاڻندا به ڪونه، ته ڪهڙيءَ ڪند جو آهي.

البتہ پنج ئي آگريون برابر ڪين آهن. سڀئي ماڻهو هڪجهڙا ڪونه آهن. ٻين ملڪن ۾ به گهڻائي شريف انسان ٻيا آهن ۽ ڪڪ هيٺان لڪ لڪو پيو آهي. هر آزمودي مان ڏسڻ ۾ اچي ٿو ته عام طرح ماڻهو اهڙائي خيانتِي ڏسبا. ان جي مقابلي ۾ سنڌ ملڪ جا ماڻهو وري ٿورا ڪي نه سگهجن هوندا، باقي سڀ سچا ۽ امين مڙس نظر ايندا.

غيرت - سنڌ جي وڏن شهرن کي ته ٺهيو، هر ننڍن ننڍن شهرن کي به گهڻن بدپيشي ماڻهن اچي وسايو آهي ۽ اهڙا سوين ڪٽنب آهن جن جو گذران رڳو ڪسب يعني ڪنڀاري پيشي تي آهي. هندو قومن ۾ جاگري، جي پاڻ کي ماڙيجا سڏائيندا آهن، مڇليون، ڪپوتريون ۽ ٻيون گهٽ ذات قومون بدڪاريءَ کي پنهنجو ڌندو ڪري چڪيون آهن. مسلمانن ۾ به ڪيتريون گهٽ ذات بدپيش قومون سڃي سنڌ جي چڪلن ۾ پکڙيون پيون آهن. جي زنا جا اڏا وسايو، قوم جي نوجوانن کي ڦاسايو، انهن جا لهڻ بگڙيو ويٺيون آهن، مگر ڏسڻ ۾ ايندو ته انهن بدپيش عورتن ۾ سنڌي عورتون تمام ورلي نظر اينديون.

ڪراچيءَ جي شهر ۾ چڪلن جي قانوني طرح بند هئڻ سبب ڪيترا بدپيش عنصر شريفن جي محلن ۾ آباد ٿي ويا آهن، جن وڏو خلل پيدا ڪري وڌو آهي، جنهن باري ۾ اخبارن ۾ ٿين سچ نئون خبرون پڙهندي منهنجي دل جلي

ٿي ۽ اکين مان رت جا ڳوڙا ٿا ڳوڙن، پر بقول حافظ شيرازي عليه :-

”نهان ڪه مانند آن راز ڪز و سازند محفلها“

پاڪداسني ۽ غيرتمنديءَ جي نقطہ نگاہ کان به سنڌي ويچارو ڪهڙو نه نيڪ آهي. بک پيو مړندو، رات ڏينهن پورهئي ۾ پيو ڳرندو ۽ جهڙندو، مگر چوندو ائين ته ”پلي بک ڀرم جي، شال ۾ وڃي شان!“ انگ اگهاڙو پست بکيو، چير جي چانو ڪريو ويٺو هوندو، مگر ٻين جون ست رڃيون ڏسي، ريشم ۽ مخمل پسي، ماڙيون ۽ محل نھاري، هن جي دل هرگز ڪين هرڪندي. هن جي دل اهڙين سڌن کان بلڪل بي نياز هوندي آهي. هن لاءِ پنهنجي سادي سودي هر سيل واري زال ۽ اڌ اگهاڙا ٻچڙائي سڄي ڪائنات هوندا آهن. مجال آهي ڪنهن کي جو هن جي ٻچن ڏي اک کڻي نھاري يا پري نيت سان لوڙ هو لتاڙي! هڪ ئي ڪهاڙيءَ جي ڏک سان آندا ڪڍي ڪٽن کي ڪارائيندس.

سنڌين جون زالون وري ويچارين ڪهڙيون نه سهڻن لڃن واريون آهن! رات ڏينهن رونبا ڪنديون، لاٻارا وجهنديون، گڏون ڪنديون، ڪاٺيون ڦوڙينديون، پنهنجي ور سان ڪلهو ڪلهي ۾ ڏيئي ڏکن جو پورهيو ڪنديون، پر ڪڏهن به پرايون ماڙيون ڏسي پنهنجو پنگو ڪين ڊاهينديون. ٻين جا اطلس ۽ ريشم ڏسي پنهنجون چنيون ۽ گهٽ ۽ ڪم :

ڪوار بند يون. بادشاهن جون بادشاهيون به سندن نمگانهن
 ۾ تڄ سمان آهن. سهڻي شاهه پڻ ٿا ٿي ته رڳو هڪ
 سنڌي عورت مارئي جي ستر ۾ سيل ست ڪئي ڳاڻو آهي.
 ٻه اهڙيون مارويون ته سنڌ جي گهر گهر ۾ هينئر به موجود
 آهن. خدا کي ڄاڻ آهي ته انهن ستين ساري عمر ڏک
 ڏوجهڙا ڪاٺي پنهنجي سونهن ۽ سوييائي وڃائي ڇڏي آهي.
 ڪيترن ئي اميرن ۽ حاڪمن، حيل هلايا هوندا، مگر انهن
 ڏي اک ڪٿي به ڪين ڏٺو هوندائون ته ڪهڙي ۽ لوڏ جا
 ڪتا آهن. جهنگ جون جهانگياڻيون، ويڇاريون لانڍين ۾
 لاڏ ڪندڙ، ڇا ڄاڻن ماڙين ۽ محلن مان اتي ته سندن
 ساهه ۾ سوڙهه ٿيو پوي. اتفاقي ڪمن سان شهر ۾ اچن ته
 شهر جا هٿ بازاريون، گليون ڪوچا ڪين کائڻ پيا ايندا
 آهن. الله تعاليٰ سنڌيائين کي ڪهڙي نه ستر جي ذات
 ڏني آهي! سچ پچ ته دنيا جو ڪوبه ملڪ لڄ ۽ حيا ۾
 هنجو مت ٿي نه ٿو سگهي.

شهرن جون سنڌي زالون پڻ، پري ته ٺهيو، رڳو هڪ
 گهر کان ٻئي گهر تائين به بنا پردي ڪين وڃن. سنڌي
 ماڻهو پنهنجي معصوم نياڻي کي به ٻاهر گهڙي ۽ ضروري
 حاجت لاءِ وڃڻ نه ڏيندا آهن. هٿ تان سودو خريد ڪرڻ،
 پير اگهڙا ڪري هلڻ، سنڌي عورتن لاءِ عيب آهي.
 پنهنجي ورن جي لڄ جيڪا سنڌي زالون رکن ٿيون يا سندن
 مڃتا ۾ رهن ٿيون، تنهن جو مثال ملڻ ناممڪن ٺاهي ته

مڃال ضرور آهي. پنهنجي مردن جون ته سدائين ٻانهيون ۽ گوليون چوائيندي فير ڪنديون آهن. پنهنجي سڄي عمر پنهنجي خاوند لاڻ وقف سمجهنديون آهن ۽ خدا کان دعا گهرنديون آهن ته شال ورن جي هٿن ۾ مريون ٿيون، جي ڪلهي ڪانڌي ٿي لتون ڏيئي پوري اچنئون. مڙس جي حياتيءَ ۾ مرڻ کي سهاڳ سمجهنديون آهن. مڙس خوش هوندن ته پاڻ به خوش. جي مڙس اگهو ته پاڻ به اگهيون ۽ ڏکويل. مرد جي پائيءَ پائيءَ تي پهرو ڏين ۽ سندس نهن کان وٺي چوٽيءَ تائين خيرخواهي ڳولين. پاڻ ساديون سوديون رهي، پنهنجن مردن کي سينگارنديون رهنديون آهن. سندن خوشي رڳو ور جي راضي ۾ هوندي آهي. مرد ويچاري کي ته سڌ به ڪانه هوندي آهي ته زال گهر ڪيئن پيشي هلائي، سندن سگهو زالون گهر جو سمورو ڪم هاج پورو رکيو اچن. ور پورهئي تان موٽيو ته هنجي ماني ٺڪي ٺاهي جوڙي تيار رکيو وينديون اون ۽ اوسيڙو ڪينديون، جيستائين مڙس نه اچي ڪائيندو تيستائين ڪين گرهه به ڪين اڪلندو. جي مڙس ٺڪل هوندو ته هنکي چار زور ڏينديون ۽ ننڊ ڪرائي پوءِ پاڻ سمهنديون. مطلب ته سڄيون ٻچيون گهر ۾ يائون جن کي چئجي. سي سنڌي عورتون ئي آهن. سنڌي ڇوڪرين جا مائٽ به پنهنجي نياڻين کي ننڍي لاکر اهائي لولي ڏيندا ته «بابا! ڏيرون ڪا پيڙهي

غيرت

ڪونه آهن. اهي وسائينديون آهن پراوا گهر. پياري ڏي ۽
جڏهن ساهري گهر وڃين ته پيڪا وساري ڦٽا ڪڇ. ائين
سمجهجان ۽ ٿڌ چڻ اسان وٽ چاڻي ڪانه هئڻ ۽ سس ۽
سهرڙي کي ابو امان سمجهجان ۽ نڙانن سان نهي گذارج.
مڙس تنهنجو ڇٽ آهي، تنهنجي خدمت ڇاڪري ڪڇ ۽ چٽوان
ٿي رهڃ. مڙس جو رنج ڪنڀي ته خدا رسول کي ناراض
ڪيڻي. ٻوڏ چوي ته جيءُ چٽجائس. پنهنجي لاءِ ساهراڻو
گهر دوزخ بڻائيندين ۽ ته به تون، جي بهشت بڻائيندين ۽ ته
به تون. ستي سلڇڻي ٿي رهڃ جيئن اوڙي پاڙي جون زالون
تو کي چٽيه لکڻي سڏين. ڏسج مٿان پاڙي جا ماڻهو تنهنجي
گلا ڪن. پاڙو ابو امان آهي، سيڪنهن سان مٿي زبان
سان گالهائج. جيڪڏهن تو پنهنجا لڇڻ وڃايا ته اسان مان
تنهنجو ڪوبه تلاهي ڪونه ٿيندو. ساهه الله سائين جو اٿئي،
باقي هڏ ماس ۽ رت تنهنجي مرد جو آهي. وٽس ته ڪهي
چڏئي. ڏسج مٿان پنهنجي چٽيندن کي لڇائين ۽ ماءُ پيءُ
جو ننگ ناموس وڃائين. سادي ٿي گذارج، جو سادگي ۽ کان
مٿي زال جو ڪوبه زبور ڪونه آهي. ”اها آهي مختصر تعليم
جا سنڌي ماءُ پيءُ پنهنجي نياڻي کي شاديءَ کان اڳ ئي
ڏيندا رهندا آهن. شاديءَ کان پوءِ ته رڳو پنهنجي نياڻيءَ
جي در تي وڃي مهمان ٿيڻ کي به مهڻو سمجهندا آهن.
ڏي ۽ کي سدائين پنهنجي حال سارو پيار ڏيندا آهن ۽ هنڪان
ڪجهه به وٺڻ کي نڪ جي مر سمجهندا آهن. سنڌي ماڻهن

هي غيرت ۽ حياءَ مان ئي ڄمڪندڙ ڇنڊ وانگر سهاڻو آهي. اهڙا مثال هر هنڌ ملڻ محال آهن.

بني ٻاسي وري اهڙا به ڪي بد ذات ماڻهو آهن جي نڪاح جي عين ٿاڻي تي اول روڪڙ ۽ ملڪيت جو دستاويز آڻي گهوت اڳيان رکندا، ته ”صحيح ڪرا!“ هو ويچارو لوڪ لڳا کان لاچار ڪئي صحيح ڪندو. مائي پٽاري ڪي ماڻهن کان ئي سبق مليل هوندو ته ”بهرپائين ته موچڙو ڪڍج سس ۽ سهري تي. پوءِ پادر الارڇ مڙس ڪي. ڏسج مٿان مڙي آهين! پاڻ پلي ته پير اگهاڙا ڪري، ماءُ پيءُ پلي پيا عذاب سهنس، پر ڏسج جيئن سموري ڪمائي تنهنجي اڳيان آڻي رکي. چوڙ ماڻ ۾ پوئتي نه هٽجانءِ. مڙس قرضي ٿي وڃي ته سندس مرضي. ڏسج مٿان مائٽ وماري ڇڏين. اسان توکي تاتيو نپايو آهي ۽ ڏک سور پٽيا آهن. اسانجه به توکي حق آهي، تنهن ڪري اسان جي به سار سنڀال لهندي رهج. جيڪڏهن ڏسين ته مڙس ان ڳالهه ۾ ارهو ٿو ٿئي ته گهر ئي دوزخ ڪري ڏجانس. هاڙي اوڙي جي ڪنهن ڏاڻن جي ڪاڻ نه ڪڍج. اها ڄاڻي ڪانهي جا اچي توکي واعظ ڪري سڀ ڪنهن کي موچڙو سامهون ڪج.“ اهي ته ملندس شاديءَ کان اڳ جون هدايتون. شاديءَ کان پوءِ روز جو جهيڙو ۽ رسامون، ماڻهن ۾ هليو وڃڻ ۽ ڪاريون گند ڪيڻ، ڪڏهن ڪڏهن ته مڙس کي انهيءَ منزل تي پهچائيندا آهن جو کيس نيٺ سول ڪورٽ ۾ جوابدار ٿي اچڻو پوندو

آهي. جتي زال ڪليو ڪلايو هلي چوندي ته ”مڙس مونکي ماري ٿو تنهنڪري وٽس ڪين وهنديس. مونکي دستاويز موجب حق مهر جي هيتري ملڪيت ملڻ گهرجي.“

سنڌ ۾ جيڪي به رهيا آهن، تن کي چڱيءَ طرح خبر آهي ۽ ڪورٽن جا دفتر هن ڳالهه جا شاهد آهن ته سنڌي مسلمانن ۾ اڪثر خونريزي فقط غيرتمنديءَ جي ڪري ئي ٿيندي آهي. هڪڙو غيرتمند سنڌي پنهنجو سڄو ڪٽنب ختم ڪري ڇڏيندو ۽ پاڻ گهري وڃي ڦاسي وٺندو پر پنهنجي گهر ۾ غير جو پير سهي ڪين سگهندو. بلوچ قومن ۾ ته ان ڪري ”ڪاري ڪاريءَ“ جو مسئلو پيدا ٿيل آهي، جو دنيا جي باقي ڪنهن به ملڪ يا قوم ۾ نه هوندو. غيرتمنديءَ جي ڪري جيڪڏهن هن پنهنجي زال، ڌيءَ يا ننهن کي قتل ڪري ڇڏيو ۽ ان سان گڏ زانيءَ جو به بدڪاريءَ جي حالت ۾ سر قلم ڪري ڇڏيو ته هن کي ڦاسي معاف آهي. رڳو کيس هلڪي جيل جي سزا ايندي آهي، ان ڪري هو زاني ۽ زانيه، جنهن کي ڪارو ۽ ڪاري چوندا آهن، تن ٻنهي کي قتل ڪري، سڌو سنئون اچي پوليس ۾ رپورٽ ڪندو آهي ۽ پاڻ کي سرڪار جي حوالي ڪندو آهي. ”ڪارو ۽ ڪاري“ ثابت ڪرڻ تي کيس فقط جيل جي سزا ڏيڻ ۾ ايندي آهي. خداوند ڪريم کي سوال آهي ته سنڌين کي هدايت به بخشي ۽ غيرتمنديءَ ۾ وڌيڪ محڪم به رکي.

ڏينداري - سنڌ جي شهرن خواه ٻهراڙين ۾ مونکي اهڙو گهر ڪونه ٿو سڃهي جو اٺن ٻهرن ۾ گهٽ ۾ گهٽ هڪ ويلو يا ٻه ويلا خدا ڪارڻ جو لولو ڪنهن نه ڪنهن مسڪين کي نه ڏيندو هجي! ٻهراڙي ۾ ته ڪوبه سرند ماڻهو، زميندار يا رئيس جيڪڏهن ڪو ڪٺي نئون گهٽ ٻڌائيندو ته پنهنجي گهر جي ٻنهي وچهن کان اڳ گهٽ لاءِ مسجد جي بنيادي سر رکندو. اهڙيءَ طرح گهٽ ۾ ڪٺي فقط پنج يا اٺ گهر هوندا ته ٻه ننڍي يا وڏي مسجد ضرور موجود هوندي نماز جي پابندي جيڪا اڄ مسلمانن ۾ آهي، اها ڪنهن کان به گجهي ڪانه آهي، پر تڏهن به ڪي نه ڪي چار چڱا ماڻهو هوندا جي مسجد سڳوري ۾ ڪو مٺ، ڪو نرو ۽ تڏو وجهيو آباد ڪيو ويندا هوندا. جيڪڏهن اتفاق سان ڪٺي ڪو منجهن پڙهيل نه هوندو ته هو ڪو نه ڪو ملو، ڪجهه روڪڙ، ڪجهه لولن ۽ ڪجهه بهت تي آئي گهٽ ۾ وهاريندا، جتي هنکي رهڻ لاءِ جاءِ به ڏيندا ۽ سندس ڪٽنب جو به سڄو بار پاڻ تي کڻندا. اهڙيءَ طرح چئن ٻارن جي قرآن شريف پڙهائڻ جو سٺو به ٿي پوندن.

خدا جي نانو جا ته سنڌي سڳورا ڪٺل آهن. گهر ۾ ڪا به بيماري سيماري ٿي ته دوا کان وڌيڪ دعا ۾ اعتقاد رکندا. تهري رڌي خيرات ڪندا، ڦنڊر يا ٻڪري ڪهي قربان ڪندا، شربت ٺاهي معصومن کي پياريندا ۽ انهن جا

مټا مکيندا، لک صلواتن جو کيائيندا ۽ صندوقون پڙهائيندا. اهو سڀ ڪندا، پر ان سان گڏ ويڄ به وٺي ايندا ۽ ٿڪي ستي ۽ ڊپ دارون به ڪندا. جيڪڏهن ڳوٺ ۾ ڪنهن وچونڌڙ بيماري ۽ منهن ڪڍيو ته مٿا اگهاڙا ڪري، خير نمازون پڙهندا، روزا رکندا، ڳوٺ کي ڪڙ ڏياريندا، خير خيرات ڪندا ۽ پنهنجي ٻالڻهار رب ستار کي ستائيندا ته «ستر ڪر ستار، شال نه عيب اگهاڙئين! رب تون، ستار تون، آئي بلا نار تون!» ڏک جي ٺاڻي ته خدا سڀڪنهن کي ياد ٻوندو آهي، پر سک ۾ ته هيڪاري سنڌي ويچارو پنهنجي مالڪ کي وڌيڪ ياد ڪندو آهي. عاقبت جو خير گهرندو آهي ۽ سقimen جي سار لهندو آهي. ڪا به عيد برات ٿي ته پاڻ پوءِ کائيندو، اول خدا جي نالي ڏيندو. ڪوبه مندائتو ميوو نڪتو ■ پهريون دفعو گهر ۾ آندائين ته ان مان چڱو حصو اول نار خدا ڏيندو ۽ پوءِ پاڻ کائيندو. عيد عيد تي جيئن پنهنجي ٻچن لاءِ نوان ڪپڙا مڀائيندو، تيئن هڪ وڳو وٽ سارو خيرات جو به مڀائي، ڪنهن اگهاڙي کي ڏيکائيندو. قيسنائين هاڻ ڪپڙا ڪين پائيندا، جيستائين غريب کي نه پهرائيندا.

خوشي ۽ جي وقت پنهنجي خدا کي ته ياد ڪندا آهن پر پنهنجي مري ويلن کي به ڪين وساريندا آهن. سندن مقام کڻي ٻه چار ميل پنڌ جا به پري هجي، ته عيد نماز پڙهي، پهريائين پنهنجي ماڻهن جي بڻيءَ تي وڃي، چار قل

پڙهي، ختمون درود بخشيندا ۽ پنهنجي نفس کي نرم ڪندا آهن ۽ جيڪو غريب غربو واٽ تي گڏجن، ان کي خيرات ڏيندا آهن. سال ۾ هڪ ڀيرو نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جي عرس، پيران پير رحمت الله عليه جي يارهن ۽ شهيد ڪربلا جي عاشوري تي پري پري خيراتون ڪندا آهن ۽ صداڪا ڪيندا آهن. اهڙا ڪي نامراد سنڌي ٿورا هوندا، جي وسيعتمند هجن ۽ زڪوات کان پئيرا هجن. سنڌي ويچارن جو ايمان آهي ته جيڪو مسلمان زڪوات جو پورو حساب ڪري خدا جو فرض ادا ڪندو، سو ٻئي سال ضرور پهرئين سال کان وڌيڪ زڪوات ڪيندو. جنهن جي مراد اها آهي ته هنجي مالڪيت ٻئي سال ضرور وڌندي. سنڌي زڪوات کي مال جي مر سمجهندو آهي، ان ڪري ساري سنڀالي ڪيندو آهي. هنجو عقيدو آهي ته جيڪو خدا جو قرض نه ڏيندو، انجي مال ۾ برڪت ڪانه پوندي ■ زڪوات کان گهڻو گهڻو پوندس.

حج جا ته سنڌي ويچارا ڪوڏيا آهن. گهڻا ته شرعي حڪمن جي حد اورانگهي، قرض کڻي به وڃي حج ادا ڪري ايندا آهن. پر جيڪڏهن هنر وارا ٿيا ۽ مٿن حج فرض ٿي چڪو ته پوءِ سندن پير تپي ايندا ۽ دل ۾ آندو مائت هوندن ته حج ادا ڪريون، مٿان مري نه وڃون ۽ فرض رهجي وڃي. حج تي به وٽ آهر خير خيرات ضرور ڪندا آهن ۽ زيارتون ڪري پوءِ ماڳ موٽندا آهن. ڪيترا

سکيا سنڌي ته وري پنهنجي ٻڌسي سان ڪن غريب نيڪ مسلمانن کي حج ڪرائيندا آهن، جي ويچارا غريبيءَ ڪري حج ادا ڪري نه سگهندا آهن ۽ سدائين سڪايل هوندا آهن. پنهنجي غريب نوڪر چاڪر، مٺ ماڻ يا پاڙيسريءَ سان اهڙو وڙ ڪرڻ ۽ باقائيل حج جو طريقو ادا ڪرڻ جا سنڌي سڃاڻو ڏاڍا شائق آهن. اکين ڏٺو مشاهدو آهي ته حج جي موقعي تي ٻين ملڪن جا حاجي جڏهن ڪعبه الله ۾ پيل بيمار حاجين ڏي رڳو اک کڻي نهاريندا به نه آهن ۽ تڏهن به ويچارا سنڌي حاجي هنن کي زور ڏيندا، پاڻي پياريندا ۽ خدمت ڪندا نظر ايندا آهن.

روزي ۾ به ٻين کان سنڌي ماڻهو ٻوڙي ڪين پوندا آهن. شهري ماڻهو ته زالن مڙسين، ٻارين ٻچن، ٽاڪيد سان روزو رکندا آهن. باقي ٻهراڙين ۾ ڪي هاري ماڻهو سخت پورهئي سبب نه به رکندا آهن. ان هوندي به مون ڪيترن ويچارن کي ڏٺو آهي ته هر ڪوڏر ۽ ڏلهي جهڙو سخت پورهيو ۽ تنهاڻ اس ۾ به گهڻائي پورهيت آهن، جي روزي کان ڪين ننائين. سنڌيءَ کي الله تعاليٰ چڱو ايمان ڏنو آهي. ويهين ويسوين روزي کان منهن ڪونه موڙيندا آهن. ٿوري گهڻي سڪالائيءَ ۾ به روزي کي رکيو ايندا. رمضان شريف جو سڄو مهينو روزي ڪولائڻ لاءِ چهارا، ميوو ۽ ماني ٻوڙ، مسافرن ۽ روزاتن لاءِ مسجدن ۾ موڪليندا آهن. پنهنجي پنهنجي پاڙن وارن مسجدن ۾

حافظ سڳورا بهاري، تراويح نماز ۾ قرآن پاڪ جي قرات ٻڌندا آهن ۽ خطمي جون مجلسون ڌار ڌور سان ملهائيندا آهن.

ٻين ڇڱن ڏينهن جهڙوڪ عيد ميلاد ۽ عيد معراج النبي ۽ ٻي عالم سڳورا گهرائي وعظ ڪرائڻ جا ته سنڌي خاص طرح شوقين آهن. انهن وعظن جي مجلسن ۾ مولود خواني به ڪرائي ويندي آهي ۽ پري پري جا مولودي گهرائي، سڄيون سڄيون راتيون رسول اڪرم صلي الله عليه وسلم جن جي صفت مبارڪ ۽ ثنا ٻڌي روح کي راحت رسائيندا آهن.

سڄي دنيا ڄاڻي ٿي ته سنڌ جو سونهارو ملڪ اصل کان »دارالاسلام« آهي. دين محمدي سنڌ جي دروازي کان ئي هندستان جي ڪفرستان ۾ داخل ٿيو. اهو فخر اسان جي سنڌ سونهاريءَ کي ئي حاصل آهي. هيءُ ملڪ ان ڪري وڏن وڏن بزرگن، عالمن، اوليائن ۽ صوفين سڳورن جو ملڪ سڏيو ويندو آهي. هتي علم ۽ عرفان جا دريا جاري هئا. عرب ۽ عجم ۽ ٻين ملڪن جا ماڻهو ڪٿان ڪٿان اچي هتي فيض وٺندا هئا. گهر گهر ۾ دينداريءَ جو دؤر دؤر هو. اسلام کان اڳي سنڌ تي برهمڻن جو راڄ هو ۽ سڄو ملڪ هندن جو مرڪز هو. مگر اسلام جي آئي ۽ سنڌ جي بزرگن جي اٿاءِ برڪت سان، پنجهتر في صدي سنڌ جا رهاڪو اسلام جي دائري ۾ داخل ٿي ويا! هتي جي صوفين بزرگن اهي اهي دين پاڪ جون خدمتون ڪيون، جنهن جو مثال آسمان جي هيٺان ٻيو ڪٿي به ملي نه ٿو سگهي. سنڌي ويچارا

سادا سودا، پنهنجي دين پاڪ ٿي اهوڙا ته پختا آهن جو
ڪرستان ۽ آرين جا ڪيترائي حملا مٿن وقت بوقت ٿيندا
رهيا آهن، مگر اهو ڪو به مثال ڪونه ملندو، جو ڪنهن
هڪڙي کي به مرتد ڪري سگهيا هجن! مذهب سان ڪنهن
مذاق ڪئي ته هن جو سر سلامت نه رهيو هوندو.

پاڪستان جي اسلامي سلطنت جي بنياد رکڻ جو شرف به
سنڌ سونهاريءَ کي ئي الله تعاليٰ بخشيو ۽ اميد آهي ته
جيڪڏهن نون ۽ پراڻن سنڌين پنهنجا اعمال درست رکيا ۽
سچا سنڌي ٿي رهيا ته سنڌ جهڙي دينداري ڪئي به
ڪانه مائدي.

سرڪار سان وفاداري - دينداري ته ٿي پنهنجي
مالڪ سان وفاداري، پر پنهنجي دنيوي حاڪم سان سچائي
رکڻ به ڪو سنڌين کان سڪي. جنگ توڻي صلح جي وقت
۾، جڏهن جڏهن به سرڪار کي ڀڄڻ چيڙن جو ڪپ پيو
پيو هوندو ته سنڌي ويچارن وڏي دل ڪري، پنهنجي وٽ
آهر حڪومت جي واهر ڪئي هوندي. وارفتند، وار لون،
سيونگ سرٽيفڪيٽ، مطلب ته جيڪا به سرڪار يا ان جي
ڪامورن وٽان گهر ٿيندي آهي، انجي ترٽ پوٽواري ڪرڻ
کي سنڌي ويچارو سرڪار سان وفاداريءَ جو پهريون شرط
سمجهندو آهي. ڪڏهن ڪڏهن سرڪار بهادر جا فرمان ڪين
ڏکيا به لڳندا آهن، مگر ڪنهن به قيمت تي سول نافرمانِي
ڪرڻ يا ملڪ ۾ ڏقيٽو ڦهلائي غداري ڪرڻ ۽

حڪومت جي راه ۾ روڙا اٽڪائڻ، سنڌي ماڻهوءَ جو هرگز
 شان ڪين آهي. گهڻائي وقت آيا هوندا جڏهن ڌاڙيلن ملڪ
 ۾ باه ٻاري ڏني هوندي ۽ عام رعيت جي ننڊ ڦٽائي هوندي،
 اهڙيون حالتون به ٿيون هونديون، جڏهن سرڪاري عملي
 لاءِ حالتن کي منهن ڏيڻ مشڪل بلڪ ناممڪن ٿي پيو
 هوندو، اهڙن وقتن تي به سنڌين سرڪار سان ساٿ ڏيئي،
 پنهنجون جانيون ۽ پنهنجو مال جوکي ۾ وجهي، وڃي ڌاڙيلن
 سان منهن ڏنو هوندو ۽ سرڪار بهادر جي اڳيان اهڙن
 رهنزن جا مددگار پڪڙي اچي پيش ڪيا هولدائون.

سنڌو درياءَ جي ڪلورن جي ڪنهن کي خبر نه آهي.
 بند پڇي پون، ٻوڏون راڱا ڪن، غريب در بدر ٿي وڃن،
 ته به سنڌي ويچارا سرڪاري سڏا وٺائي، رت ولوڙي پت
 ڪن ۽ ڏينهن رات هڪ ڪري پنهنجو ڪاٺي، ڇيڙون وٺي
 اچي سرڪار سان ٻانهن، ٻيلي ٿين. جيسين ملڪ تان ڏرت
 ۽ ڏولائون نه لهي، تيسين زالن کي به منهن ڪين ڏيکاريندا
 آهن. ڏڪار جي ٽائي ٻين ملڪن جي ماڻهن وانگر ٻاڙيسرين
 کي بک ۾ پاه ٿيندو ڏسي، پنهنجا ٻانڍا بند ڪري ڪين
 ويهي رهن. پاڻ سنڌيءَ طرح به دل کولي ڏٽڙيلن جي
 مدد ڪن ۽ سرڪار کي به ان ڪري آڻي ڏين ته ملڪ
 جي ٻين ڏڪار وارين ايراضين ۾ موڪلي ڏئي. ان ڪري
 سنڌين کي گهڻو ڪجهه سهڻو ٻوندو آهي، پر پنهن جي
 مٿي تي وسائين، مگر وٺي ڪائين.

سرڪار سان وفاداري

هيٺڙ تازو پاڪستان جي ٻين پرڳڻن ۾ اناج جي ڪوٽ سبب سرڪار سنڌي زميندارن جي ان جو سڄو اسٽاڪ انهن کان ڪسي ورتو آهي ۽ ٻين پاسن ڏانهن موڪلي ڏنو آهي. ان جو نتيجو اهو ٿيو آهي، جو سنڌ ۾ ڏڪر ڏيکاري ڏني آهي ۽ سنڌي ويچارن کي ڏاڍا ڏکيا ڏينهن ڏسڻا پيا آهن. ان هوندي به هو ويچارا آف به ڪانه ٿا ڪن ۽ سرڪار سان هر حال ۾ حاضر بيٺا آهن!

ظالم لسڪپتي. واهاري پنهنجا گدام اناج سان ڀريو ويٺا آهن ۽ هو بلڪ مارڪيٽ هڪ پاسي پيا ڪن ته ڀرمتون وٺيو، وڏن اگهن تي ان ٻاهر پئي پاسي پيا موڪلين ۽ سرڪار بهادر به انهن کي ڪي سخت سزائون ڪونه ٿي ڏئي. سچ آهي ته سنڌين جي ڪٽي جو به اهو وڙ ڪين آهي. سرڪار ۽ ملڪ سان وفاداري سندن اصل کان عادت آهي.

سرڪار ته پنهنجي جاء تي رهي، پر رڳو ملڪ جي ليڊرن جي مڃتا به جيڪا اسان جي سنڌ ۽ سنڌين ۾ آهي اها ڪٿي به ڪانه ٿيندي. ليڊرن تي پورو پورو ويساه رکڻ، انهن جي فيصلن سان پاڻ کي ٻڌل رکڻ، هنن سان مرڻ، هنن سان جيئڻ، هر هڪ سنڌي جو مرڪ آهي. ان ۾ شڪ ڪونهي ته هر ڪنهن ملڪ جي ليڊرن ۾ وڏون برابر ٿين ٿيون ۽ ان ڪري ضرور مٿن نڪته چيني به ٿيندي رهندي آهي. مگر هنن جي فيصلن کان منهن موڙڻ ۽ ملڪ ۾ بکيڙو وجهڻ کي سنڌي سڳورا ”ڪفر“ سمجهندا آهن.

ڊن - يورپ ۽ ڪن ٻين شاهوڪار ملڪن کانسواءِ ٻن جتي ڪٿي زور آهي. اسلامي ملڪن جهڙوڪ مصر، افغانستان، ايران ۽ عربستان ۾ ٻن بلڪل گهڻي آهي. ساڳي طرح پاڪستان ۾ پڻ هر هڪ پر-رگهڻي ۾ ٻينو تمام گهڻا آهن. هڪڙا بک کان ۽ ٻي روزگاريءَ سبب ٻين ٿا پر ٻين ته ٻنڻ کي پنهنجو ڏنڌو ڪري وڃن ٿا آهي. پر سڀني ملڪن جي ڀيٽ ۾ جيڪڏهن سنڌ کي جانچي ڏسبو ته اتي به ٻن ضرور آهي، مگر سنڌي ويچارا ٻن کان گهڻو ڪري پري هوندا. هو چوندا آهن ته ”پلي بک ڀرم جي، شال نه وڃي شان!“ ڪنهن جي اڳيان هٿ ٽنگڻ ۽ ڪنهن کي سوال ڪرڻ کي هو اصل حرام سمجهندا آهن. ٻني ڀيٽ ڀرڻ کان بک ۾ ساه ڏيڻ کي وڌيڪ سٺو سمجهندا آهن.

سنڌ جو ملڪ پنجن قدرتي ڀاڱن ۾ ورهايل آهي. الهندو پاسو سڄو جابلو ملڪ آهي. تنهنڪري ان کي ڪوهستان ڪوٺيو ويندو آهي. انهيءَ ڀاڱي ۾ اڪثر بلوچ قومون آباد آهن. جي ويچارا بڪرار ۽ رڀدار آهن. پوک باراني آهي. جنهنڪري جيڪي به چار ڪٽا قسمت هوندا، سي لڙي، گاهي، سال جو نمز ڪري، اچي گهر گندي ٺاهي، ان ۾ رکندا آهن. جيڪڏهن ان کير پنهنجو ٿي ٻين ته بس. ڪنهنجي ڪاڻ ڪانه ڪيندا. بهراڙيءَ ۾ ٻينو مور ڏسڻ ۾ ڪونه اچي. ساڳيءَ طرح ٻيو قدرتي ڀاڱو لاڙ آهي، جو ڪلراڻو ۽ ساريال آهي. اتي جا ماڻهو اڪثر ويچارا اوڻي

آهن. ملڪ ساريال آهي. تنهنڪري ڳاڙهن چانورن جون چار
گوڻيون ۽ اوڻو کير مليو ته بس، ان کان وڌيڪ لاڙين لاءِ
ٻي ڪهڙي نعمت آهي؟ ڪڏهن ڪڏهن ته جت ماڻهو
ويچارا رات ڏينهن ساندھ، مهينن تائين رڳو اوڻي کير تي
گذران ڪندا آهن. ٻن جو ته انهن ٻن پتن ۾ نالو نشان
به ڪونه آهي.

سنڌ جو نيون قدرتي ڀاڱو آهي ٿر، جتي واريءَ جون
پتون ئي پتون نظر اينديون. ان ڪري هن ڀاڱي کي
ريگستان چوندا آهن. هتي جا ماڻهو سڀ مال وندو آهن ۽
فصل ٻارائيءَ تي ٺٽي ٿو. سڀڪو پنهنجيءَ ۾ ڀورو آهي.
مانيءَ ڌڪر ته هر ڪنهن کي سولائيءَ سان ملي سگهي ٿو.
ڪوبه ڪنهن جي در تي لنگهي ويو ته لولو ڪسارائي
ڇڏيندس، تنهنڪري ٻن جي مورخين ضرورت ڪانه پوي.
چوٿون ڀاڱو سرو يعني اتر سنڌ آهي، جنهن جا رهاڪو
اڪثر ڪري بلوچ سردار آهن. اتي ته ٻن جو بلڪل رواج
ڪونه آهي. هنجين ڀاڱي يعني وچولي ۾ جيڪي ٻهراڙيون
آهن، تن ۾ ته هن مرض جو نالو ئي ڪونه ملندو، باقي
وڏا شهر يا آهي ننڍا شهر جتي اوليائن جا مقبرا آهن. جتي
ٻارهن ماڻهو ميلو لڳندو آهي، اتي هن گهڻي آهي. مگر
هتي به گهريءَ نظر سان ڏسبو ته ٻين سڀ ڌاريان هوندا.
سنڌي ٻين ڪوچڊو ٻاڏو هوندو، سو به ڇڻ ڇٽن ۾ ڇپ ٻيو
لڳندو. اوليائن جي درگاهن، جهڙوڪ قلندر شهباز سيوهڻ

کي ۽ شاهه عبداللطيف ڀٽ شاهه کي جدا جدا هنڌن تان آيل ملنگ ٿي ويڙهيو ويٺا آهن. باقي اوليائن جهڙوڪ مخدوم نوح هالا، شاهه ڪريم بلڙي، بدين، لنواري، ٺٽو، روھڙي، راڻسي پور، جهوڪ، وغيره جا متولي پنهنجن درگاهن تي پيو وھڻ ٿي ڪونه ڏين. مطلب ته سنڌ جي ٻاويهن لکن سنڌي ماڻهن مان ڪي آڱرين تي گھڻ جيترا سنڌي پيو مس ملندا. اهي به اڪثر پاڻ کي ڪلهوڙا سڏائيندا آهن ۽ پڙهي به پڙهي پن کي پنهنجو پيشو ڪري ڇڏيو اٿن. خاص طرح انهن جون زالون، مردن کان به وڌيڪ پنن جون استاد آهن. باقي ٻيو سنڌي، ڪو ايڪڙ ٻيڪڙ ڪريل هوندو ته مڃيو سو به انڌو، منڊو يا پنڪلو هوندو. نه ته سنڌ ۾ الائي ڪٿان ڪٿان جون بلائون اچي پنن جو پوزهيو ڪنديون آهن. اهي مان ڪيترا ته اهڙا به آهن جي بک کان ڪونه پئندا آهن، پر پورهيو ڪري پئسا ڪمائي، ڪوٽ مٺي آرڊر ڪندا آهن. پاڻ پني پيٽ گذر ڪندا آهن.

سنڌ ويڇاري ۾ ڪي اصل کان ”چورا نپاڄ“ ڇوڻيندا آهن، جنهن ۾ ڪٿي ڪٿي جون آفتون پيئون پلجن. هميشه ڪيترن خود غرض ماڻهن سنڌ ۽ سنڌين جو چورن وانگر رت پئي چوسيو آهي، واپار ۾، نوڪرين ۾، ڌنڌن ڌاڙين ۾ ۽ ٻيڙيءَ جو پنن ۾؛ مطلب ته جيئن به ڪري بک لڳو آهي، تيئن وسئون ڪونه گهٽايو اٿن، پر بزرگن جي دعا

مان سنڌ سڳوري ۽ سنڌي سونهارا، وڃن ٿا ويران وڃن وڌ ٿيندا، هڪڙي منهنجي غيـر سنڌي دوست مونسان ڳالهه ڪئي ته ”سائين، اسانجي ملڪ ۾ ڏاڍي بيروزگاري آهي. اسانجي ملڪ جا لکين ڪٽنب ته ويچارا پنهنجي حياتيءَ جو سارو مدار سنڌ تي رکن ٿا. انهن جا ٻار ٻچا ويچارا مڪائيءَ جي ٻارائي هڪ ڪري پيا بکون ڪيندا آهن. سندن ڪي نه ڪي وارث سنڌ اندر يا ته پوليس ۾ ڀرتي ٿيل هوندا آهن، يا ريل ۾ يا ٽپال کاتي ۾ ملازم هوندا آهن، يا سنڌ ۾ ڪا مزوري يا خانگي نوڪري پيا ڪندا آهن ۽ مهيني پوري ٿيڻ تي هڪهار وٺي جڏهن گهر ۾ مٺي آرڊر ڪندا آهن تڏهن سندن ٻچڙا گذارو ڪري سگهندا آهن.“

هن دوست وٺسڪي ٻڌايو ته هر هڪ مهيني جي پهرين تاريخ تي سندن ملڪ جي ڊاڪ خاندان يعني ٽپال آفيسن وٽ هڪڙو عجيب نظارو نظر ايندو آهي. هر هڪ ڊاڪ خاني تي روز سوين ماڻهو سنڌ کان ايندڙ مٺي آرڊرن جو انتظار پيا ڪيندا آهن. گویا ٽپال آفيس تي هڪ ميلو لڳو پيو هوندو آهي. ويچارا اسانجي ديس جا غريب، مٺي آرڊر وٺي پوءِ وڃي سڪ جو دم پئندا آهن.

سائين سدائين ڪرين مٺي سنڌ سڪار

دوست تون دلدار عالم سڀ آباد ڪرين ا

دوستي - انسان اگر غالباً ”انس“ مان نڪتل آهي،

جنهن جي معنیٰ آهي ”ورونه“. حضرت آدم عليه السلام

ٺي پهريون انسان هو، جنهن پنهنجي ماڻهن کي چيو ته اوهين هاڻ ۾ گڏجي گهوٽ ٺاهي رهو، مٿيون ماڻهيون گهٽايو، هڪ ٻئي جي سهائتا ڪريو. هڪ ٻئي سان ورونهه ونديو. جدا جدا ٿي نه رهو. قدرت جي ٻڻ اهاڻي منشا هئي ته هن ڌرتيءَ جي مٿاڇري تي انسان سڀ گڏجي معاشرتي زندگي گذارين، انهيڪري جيئن هر هڪ انسان کي مٿن ماڻهن ۽ پوئين جي ضرورت هوندي آهي، ساڳيءَ ريت هنن کي دوستن جي به گهرج ٿيندي آهي. انسان ويچارو پنهنجي جيت جو سچو دارومدار سچن دوستن تي رکي ٿو. ڪيترائي اهڙا دلي گجهه آهن، جي پنهنجي ماءُ پيءُ، زال يا اولاد سان به اوري نٿا سگهجن. انهن جي اورڻ لاءِ ڪن سچن رازدار دوستن جي ضرورت هوندي آهي ۽ انهن جي ئي مدد جو ڪپ ٿيندو آهي. جيتوڻيڪ اڄ ڪلھ جي دنيا ۾ سچن سنگتين، جي سرويچ هجن ۽ راز سانڍي سگهن، تنجو ڏاڍو ڏڪار آهي، پر تنهن هوندي به اها جنس اهڙي آهي جنهن کانسواءِ ماڻهو جي بلڪل سري ڪين سگهندي. اڄ ڪلھ هڪ طرف سٺا سنگتي نٿا ملن ته ٻئي طرف ماڻهن ۾ سٺن سنگتين جي صحيح چونڊ ڪرڻ جو حوصلو ڪونه رهيو آهي. جيڪو ماڻهو ٻاهريون ڏيک وڌيڪ رکي ڄاڻي، لٻاڙي ۽ لباسي هجي، اهڙي سڀني کي پيو سڀائي. اڄ ڪلھ منهن جو مٿو، زبان ڌراز ۽ پورو مطلبي ماڻهو ٿي پئي تي پنهنجي سچائيءَ جو اثر جلد واهاري سگهي ٿو.

ٻڌهندڙن کي سڏ آهي ته سنڌي ويچارو زبان درازي ۽
 مان ته ڄاڻي ئي ڪونه. ٻٽاڪ هڻڻ ته کيس سپاويڪ ڪانه
 اچي. پنهنجي مطلب تي ڪنهن مان ڪوڙ، ڪپت يا دغا
 ڪرڻ ته هن جو ڌرم ئي نه آهي. هو هڪ سڌو سنئون،
 سادو سڌو، خدا جو نيڪ ٻالھون آهي. جيڪڏهن ڪنهن
 مان دوستي رکيائين ته بنا ڪنهن لوپ لالچ ۽ شخصي
 مطلب جي سر جون سٽون ڏيندو. پنهنجي دوست مان عيوضي
 جي اسيد اصل ڪانه رکندو ۽ هميشه چوندو ته «ادا! اهي
 توڙ ٺٻا، اسڪي او جانءِ». سنڌ ۾ اهڙا لسڪين مثال ملندا جو
 سنڌي ويچارا دوستي ۾ پنهنجي يار لاءِ مال دولت ته ڇا
 پر سر ڏيڻ کان به ڪين گستاخوندا. ڪڏهن به سندن
 سنگتي ڪنهن مشڪل ۾ ڦاڻو هوندو ته پنهنجي مالڪيت
 هن جي پوئتان لٽي ڇڏي هوندائون پر جيستائين دم نه
 پٽيو هوندائون، جيستائين دوست جو دڪ دور نه ڪيو
 هوندائون. اوکي ۽ سوکي ۾ دوست جي مدد ڪرڻ ۽
 هن سان وڃي پاڳي پائيوار ٿيڻ سندن عادت ۾ سمايل آهي.
 پنهنجا ڪم ڪاڄ ڦٽائي، دوست جي ڊنل چونڊي وڃي
 پار ڪڍي هوندائون. سنڌين جي سنگت ۾ ٻن وانگر زڳو
 ايسيتائين ڪانه هوندي آهي، جيستائين هڪ ٻئي ۾ مطلب
 اٽڪيل هوندو آهي، يا جيستائين دوست سڪيو هوندو آهي ۽
 ڏک جي ٺاڻي «نه تيرا ست، نه ميري ڪپاه». سنڌي ويچارو
 سک جي وقت اڃان به يار کان ڪجهه بي پرواه رهندو

آهي پر ڏک ۾ ته هن جي پر پاسو اصل ڪين ڇڏي مٿان
کيس دل ۾ رنج رتي رهجي وڃي ته ”سڀڪو ڇو هئي جو
آهي ۽ ڪرئي جو آهي ئي ڪونه!“ سنڌي ويچارو اهڙو
دوست آهي جو جيئري ته ٺهيو پر مٿي به پنهنجي يار سان
نباهي. مرڻ کان پوءِ يار جي ٻارن جي ڏکيءَ سڪيءَ سار
سڀيال لهڻ کي پنهنجي ياريءَ جو فرض سمجهي ٿو.

سنڌين جون زالون وري ڪهڙيون آهن؟ ساڙپ ۾
مڙسن کان به سرس سوايون آهن! ساهيڙيءَ مٿان سر قربان
ڪنديون آهن ۽ ٻيون ٻلهار وينديون آهن. شادي غمي
يا عيد برات تي ڪڏهن به ڪو سٺو گرھ رڌين ته تيسين
ڪين کائين جيسين ساهيڙيءَ کي نه موڪلين. ڪپڙو لٽو،
ان اٽو، مرچ مصالح، تيل تماڪ مهل سارو هڪ ٻئي کي
ائين ڏين وٺن، جيئن سڳيون پيرون هجن. هاڻ ۾ سرئي
پرئي، اچڻ وڃڻ، ڏيڻ وٺڻ ۽ ٺڪڻ ڪرڻ جو رستو اهڙو
نباھين جو سڳا مٽ به اهڙو ڪم ڪين اچن.

سڀ کان وڌيڪ جيڪا سنڌيءَ ۾ نوڪ خصلت آهي،
اها هيءَ آهي ته هڪ دفعو دوستي رکيائين ته مرڻ گهڙيءَ
تائين نباھيندو رهندو. پر جيڪڏهن تقدير سان ڪڏهن
دوستيءَ ۾ ڪن شريون اچي فتنو وڌو ۽ ياريءَ جي اها
نازڪ دوري ٽٽي پئي ته به هڪ ٻئي جي دشمني ڪين
ڪندا ۽ نه وري هڪ ٻئي جا راز کوليندا. اهي هنن جون
رازداريون چڻ ته تجوڙيءَ ۾ بند رهنديون آهن. ڪوبه

پڇاڙو ماڻهو هنن کي هڪ ٻئي جي برخلاف ڪم آڻي ڪين
سگهندو آهي. سنڌي ويچارا چوندا آهن ته «ادا ٻئي ته ٻئي،
نه ته دال روئي گهڻي». جيڪڏهن ڪن سڀيڏن جي ڪري
اسان جي باري ۾ ٺهي لڳي ته هڪ ٻئي جا ويري ڪين
ٿينداسين. اها صفت ڪمڀڻ جي آهي. هينئر به اسان ۾ ڪو
ڪم پويس ته حاضر آهيون. باقي اها ورونهه ۽ رازداري
هاڻي نه رهندي، ڇو ته دوستي ڪاڇ جي پيالي وانگر
نازڪ آهي. جيڪڏهن هڪ دفعو پيالو پڇي پيو ته هن کي
ڪيترو به کڻي گنديو ته اهو ساڳيو ملهه ڪونه ڪندو.

سنڌين جي دوستيءَ جا مثال، جيڪڏهن هڪ ٻه ڪري
ويهي لکجن ته جيڪر هڪ جدا ڪتاب ٺهي پوي ۽ پڙهندڙ
ڏسي رهن ته سنڌين جهڙا سڄا دوست دنيا جي ڪنهن به
ڪنڊ ۾ هرگز ملي نه سگهندا.

پڇاڙي - مون هن ننڍڙي ڪتاب جي پڇاڙي سنڌين
جي دوستيءَ سان ڪئي آهي. سچ پچ ته مون جيڪي به
لکيو آهي سو پنهنجي وويڪ سان لکيو اٿم. سنڌي ٿي
ڪري مون پنهنجي سنڌي ڀائرن جي لنڊي خوشامد ڪانه
ويهي ڪئي آهي، پر مون اهي ڳالهون لکيون آهن، جي
سو نڪا سچ آهن. منهنجا سنڌي ڀائر جيڪي ڌارين ڄلهن
۾ حملن کان پاڻ کي جاھل، ڀوڪ ۽ ڇٽ سمجهي ويٺا
آهن، انهن کي يقين ٿيندو ته هڪ سنڌي ماڻهو جو اخلاق
اڄ به اهڙو بلند آهي جو ٻين لاءِ ريس ڪرڻ، سڌ ڪرڻ

۽ نقل ڪرڻ جي لائق آهي. نون سنڌي ڀائرن کي به هن ڪتاب جي پڙهڻ مان اها پروڙ پهچي ويندي ته سنڌي ويچارا، جن کان هو ڪن هٿرادو الزامن ۽ غلط پروپيگنڊا سبب نفرت ڪن ٿا يا انهن کي خراب سمجهن ٿا، اهي ڪهڙا نه ملائڪه صفت انسان آهن ۽ انهن جو چڱو پاڙيسري ۽ دوست ٿي رهڻ ڪهڙي نه غنيمت آهي. منهنجي هن سموري بيان مان اها مراد اصل ڪانهي ته رڳو سنڌي چڱا ۽ باقي سڄو جهان بچڻ و آهي. چڱا ۽ مٺا سڀني ملڪن ۽ قومن ۾ پيا آهن، مگر سنڌي ماڻهو سڀاويڪ ٻين تي قرارا آهن، جا ڳالهه سندن همت ڇلت مان روشن آهي. خداوند ڪريم شال سنڌي ڀائرن کي اڃان به وڌيڪ توفيق عطا فرمائي، جيئن نيڪيءَ جي راه ۾ سدائين سندن قدم اڳتي هجي. (آمين).

تمت بالجدير

عبدالستار عبدالله ڀٽي .

سنڌي ڪتاب ڪهر طرفان ،

محمدي (اليڪٽرڪ) پرنٽنگ پريس مان ڇپائي شايع ڪيو

پڙهندڙ نسل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ”اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻِڪَ ”لڙهندڙ نسل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:
انڌي ماءُ جڙيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ٻرندڙ، چُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪندڙ، پاڙي، ڪاڻو، پاڇوڪڙ، ڪاوڙيل ۽ وڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان انهن سڀني وچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪڍي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هِڪَ ٻئي کي گولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل (پَن) ڪا به تنظيم ناهي. اُن جو ڪو به صدر، عهديدار يا پايو وجهندڙ نه آهي. جيڪڏهن ڪو به شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو ڪوڙو آهي. نه ئي وري پَن جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو به ڪوڙو آهي.

جهڙيءَ طرح وڻن جا پَن ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسل وارا پَن به مختلف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اداس ۽ پڙهندڙ، ٻرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وڙهندڙ ۽ پڙهندڙ به ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پَن ڪا خصوصي ۽ تالي لڳل Exclusive Club نه آهي.

ڪوشش اها هوندي ته پَن جا سڀ ڪم ڪار سهڪاري ۽ رضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي ته ڪي ڪم اجرتي بنيادن تي به ٿين. اهڙي حالت ۾ پَن پاڻ هڪٻئي جي مدد ڪرڻ جي اصول هيٺ ڏي وٺ ڪندا ۽ غير تجارتي non-commercial رهندا. پَن پاران ڪتابن کي ڊجيٽائيز digitize ڪرڻ جي عمل مان ڪو به مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊجيٽائيز ڪرڻ کان پوءِ اهم مرحلو ورهائڻ distribution جو ٿيندو. اهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو ته ڀلي ڪمائي، رڳو پَن سان اُن جو ڪو به لاڳاپو نه هوندو.

پَن کي کليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وَس پٽاندڙ وڌ
 کان وڌ ڪتاب خريد ڪري ڪتابن جي ليکڪن، ڇپائيندڙن ۽
 ڇاپيندڙن کي همٿائن. پر ساڳئي وقت علم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ
 کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن به رڪاوٽ کي نه مڃن.
 شيخ اياز علم، ڄاڻ، سمجھ ۽ ڏاهپ کي گيت، بيت، سٽ،
 پُڪار سان تشبيهه ڏيندي انهن سڀني کي بمن، گولين ۽ بارود
 جي مد مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو ته:
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪرڻ ٿا.

... ..

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جڳ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇڻن ٿا؛
 ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي منجهه پهڙ ڇڻن ٿا؛

... ..

ڪالهه هيا جي **سُرخ گلن** جيئن، اڄڪلهه **نيلا پيلا** آهن؛
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن.....

... ..

هي بيت اُٿي، هي بم- گولو،

جيڪي به ڪٽين، جيڪي به ڪٽين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فرقُ نه آ، هي بيتُ به بمَ جو ساٿي آ،

جنهن رڻ ۾ رات ڪيا راڙا، تنهن هڏ ۽ چمَ جو ساٿي آ -

ان حساب سان اڻڄاڻائي کي پاڻ تي اهو سوچي مڙهڻ ته
 ”هاڻي ويڙهه ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نه
 وڃايو“ نادانيءَ جي نشاني آهي.

پَنَ جو پڙهڻ عام ڪتابي ڪيڙن وانگر رڳو نصابي ڪتابن تائين محدود نه هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڍي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نسل جا پَنَ سڀني کي **ڇو، ڇا، ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بيان تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جواب ڳولڻ کي نه رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اڻٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان به پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي ان سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون پاڪي پائي چيو ته ”منهنجا پاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ.“
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)